

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Polonca Mrvar

Več kot otok
(O metaforah otoka)

Diplomsko delo

Ljubljana 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Polonca Mrvar

Mentor: izr. prof. dr. Gregor Tomc

Več kot otok
(O metaforah otoka)

Diplomsko delo

Ljubljana 2016

*Tistim, ki so v minulem letu zapustili naš otok,
kjer so med nami, v neizmernem morju pretežno človeške neumosti,
s svojimi presežki ustvarjali svoje otoke modrosti in estetike,
ki nam ostajajo v nadaljnjo uporabo, blag spomin in hvaležno rabo.
Da nanje vsaj občasno zaidemo in smo zaradi njih boljši in bogatejši.*

Ljubljana – Unije, 2016

Več kot otok (o metaforah otoka)

Namen dela je proučiti metaforo otoka oz. njegove pomene v izbranih literarnih delih. V teoretičnih izhodiščih so predstavljene teorije metafore - od klasičnih oz. tradicionalnih do sodobnih, ki kažejo na širok spekter pojmovanj metafor. Pregled pojma otoka v različnih kontekstih, ki presegajo osnovno geografsko pojmovanje, kaže na široko uporabo otoka kot metafore ne le v literaturi oz. umetnosti, temveč tudi v različnih znanostih. Analiza izbranih literarnih del potrjuje večpomenskost otoka oz. priča o tem, da je v človeškem kognitivnem spoznavanju otok več kot samo otok, kot ga razumemo v slovarskem smislu. Metafora otoka zaobjema širok pojmovni diapazon; od pozitivnih do negativnih konotacij; je raznovrstna in bogata, vseprisotna ter hkrati kontroverzna v svojih pomenih: otok je oddaljen, omejen, je izoliran, pa se hkrati odpira, je odskočna deska v svet in morje. Otok je lahko raj na zemlji (metafora za idealno družbo) ali pa pekel. Otok je lahko blizu in daleč, izmuzljiv in nedosegljiv v času in prostoru. Otok je lahko odrešitev in poguba. Možen skupni imenovalac, ki pritiče otoku, je njegova drugačnost, enoznačnost otoka pa lahko najdemo tudi v njegovem pomenu kot hrepenenje, upanje in nostalgija.

Ključne besede: metafora, teorije metafore, otok, literatura.

More than an island (on metaphors of the island)

The main objective is to explore the metaphor of the island - to determine the meanings of the island as it is presented in the selected works. Theoretical background consists of the presentation of various theories of metaphor - numerous theories from classics to modern provide insight into different explanations of what metaphor is. The notion of island as it is used in different contexts (art, literature, science etc.) shows its different meanings that are beyond its classical geographical definition. A variety of meanings of the island are illustrated in the case study (analysis) of particular novels. The meaning of the island in the human cognitive world is much richer than the one described in glossaries. Metaphor of the island has positive as well negative connotations; it is diversified, omnipresent and controversial: an island could be distant, limited, isolated, but on the other hand it opens to the sea and to the (new) world. It could be paradise on earth (as metaphor for ideal society) or it could be hell or prison. It could be close and distant, elusive and unreachable in time and space. An island could be salvation or downfall. The common denominator of the island could be found in its meaning as something different as well as a metaphor for longing, hope and nostalgia.

Key words: metaphor, theories of metaphor, island, literature.

KAZALO

1 UVOD.....	6
1. 1. PREDMET PROUČEVANJA.....	6
1. 2. CILJI PROUČEVANJA	6
1. 3. DELOVNE HIPOTEZE	6
1. 4. METODOLOGIJA OZ. METODE PREUČEVANJA.....	7
1. 5. ZGRADBA DIPLOMSKEGA DELA.....	7
2 TEORIJE METAFORE.....	8
2. 1. ZNAČILNOSTI METAFOR - KLASIFIKACIJA	8
2. 2. TEORIJE METAFOR.....	11
2. 2. 1. Substitucijska in primerjalna teorija metafore	11
2. 2. 2. Interakcijska teorija metafore.....	12
2. 2. 3. Kognitivna teorija metafore	13
2. 3. KOGNITIVNE TEORIJE (KONCEPTUALNA METAFORA KOT TEMELJ ČLOVEŠKEGA POJMOVNEGA SISTEMA, MIŠLJENJA IN DELOVANJA).	14
2. 3. 1. Kognitivna lingvistika.....	14
2. 3. 2. Konceptualne metafore	15
3 KAJ JE OTOK.....	18
3. 1. LITERARNI OTOK	18
3. 2. OTOK DRUGAČE.....	23
3. 3. GEOGRAFSKI OTOK	24
4 ŠTUDIJE PRIMEROV LITERARNIH DEL Z METAFORO OTOKA.....	26
4. 1. KAJETAN KOVIČ: JUŽNI OTOK (1976).....	27
4. 2. UMBERTO ECO: OTOK PREJŠNJEGA DNE (1994).....	29
4. 2. 1. Ecov literarni in znanstveni opus	29
4. 2. 2. Otok prejšnjega dne (1994).....	31
4. 3. RENATO BARETIĆ: OSMI POVERJENIK (2003).....	36
4. 4. ALDOUS HUXLEY: OTOK (1962).....	39
4. 5. ALEŠ DEBELJAK: BALKANSKA BRV – ESEJI O KNJIŽEVNOSTI »JUGOSLOVANSKE ATLANTIDE« (2010)	44
5 SKLEP	48
6 LITERATURA	53

1 UVOD

1. 1. PREDMET PROUČEVANJA

Otok je že od nekdaj pogost in intriganten motiv v literaturi; konotira lahko od romantičnih predstav o slikovitem odmaknjenem in »prvobitnem« izoliranem prostoru do zastrašujočega neprostovoljnega bivanja med sovražnimi domorodci in magičnimi iracionalnimi pojavi brez možnosti pobega. Otok lahko predstavlja popolnoma drugačen družbeni red od ustaljenega celinskega; človek otok zapusti drugačen, kot je nanj prispel; čas na otoku teče drugače; otok je izven časa in prostora; je lahko utopija ali antiutopija; otok je želja, selitev, samota, izolacija, izgnanstvo, ignoranca; je mesto stika med kulturami; je tu in tam ...

Otok se pojavlja tudi v različnih znanstvenih disciplinah – bodisi kot metafora (v biologiji in genetiki v smislu izolacije in edinstvenosti; v antropologiji kot zaprt, omejen kulturni sistem) bodisi kot predmet raziskav, pri čemer obstaja celo interdisciplinarna znanost (»island studies«), ki se ukvarja z različnimi vidiki fenomena otoka.

1. 2. CILJI PROUČEVANJA

1. Ugotoviti, kaj je otok in kakšne pomene zaobjema kot metafora.
2. Ugotoviti, kako je metafora otoka prisotna v različnih literarnih delih.

1. 3. DELOVNE HIPOTEZE

H1: Metafora otoka zaobjema širok pojmovni diapazon, od pozitivnih do negativnih konotacij.

H2: Otok je metafora za idealno družbeno ureditev.

H3: Otok je metafora upanja in hrepenenja.

H4: Otok je metafora nedosegljivega v času in prostoru.

H5: Otok je metafora za izolacijo, za odmaknjenost od urbanega okolja. Je prostor osebnostne in duhovne spremembe.

1. 4. METODOLOGIJA OZ. METODE PREUČEVANJA

Evalvacija teorij o metafori s pomočjo kvalitativne primerjalne analize primarnih in sekundarnih virov ter študij in analiza primerov metafore otoka v izbranih literarnih delih.

1. 5. ZGRADBA DIPLOMSKEGA DELA

V **uvodu** nameravam utemeljiti izbiro metafore otoka kot predmeta poučevanja. **Osrednji del** naloge bo v prvem delu namenjen kratkemu orisu klasičnih oz. tradicionalnih in sodobnih teorij metafore, ki bodo pokazale širok spekter pojmovanj metafor – od Aristotela ter substitucijske in primerjalne teorije (metafora kot retorična in pesniška figura) preko interakcijske (kjer naj bi šlo za besedno oz. stavčno zvezo, v kateri je ena beseda uporabljena metaforično, vsaj ena pa dobessedno) in kognitivne teorije (konceptualna metafora kot temelj človeškega pojmovnega sistema, mišljenja in delovanja). V nadaljevanju bom pregledala pojem otoka v različnih kontekstih, ki presegajo osnovno geografsko pojmovanje (kot del kopnega sveta, obdanega z vodo), nato pa se bom s pomočjo študije primerov osredotočila na metaforo oz. različne konotacije otoka v nekaterih reprezentativnih knjižnih delih oz. besedilih. Na podlagi kognitivne teorije in kulturološke analize bom poskusila odkriti več pomenov otoka in kako se spreminjajo. V **zaključku** bodo povzete ugotovitve analize izbranih literarnih del in poskus odgovora, zakaj je otok več kot otok sam po sebi.

2 TEORIJE METAFORE

Science is all metaphor.

Timothy Leary (2016, 16. julij 2016).

Slovar slovenskega knjižnega jezika se, podobno kot druge enciklopedije, leksikoni in slovarji, pri definiranju gesla »metafora« zadrži v ozkem polju pojmovanja metafore:

Iz SSKJ: **metáfora** -e ž (á) lit. *besedna figura, za katero je značilno poimenovanje določenega pojava z izrazom, ki označuje v navadni rabi kak drug podoben pojav*: drzna, slikovita metafora; veliko Župančičevih metafor je v zvezi s pojmom svetloba; metafora za ljubezen, svet / jezik tvori nove pomene tudi z metaforami (SSKJ, 16. julij 2016).

Sama etimologija metafore (μεταφορά) izhaja iz starogrščine, pri čemer »meta« pomeni čez, preko, onstran in »phero« nosim, prenesen. Najosnovnejši »prevod« metafore je torej prenos, prenesen izraz (Dokler, Hriberšek 2015). Gre za uporabo določene besedne zveze namesto druge – pri čemer obe povezuje nek skupen pomen. Zaradi določene podobnosti pomen z enega predmeta, področja življenja in sveta prenesemo na drugega.

Metafora se je kot znanstveni koncept iz prvotnega polja retorike in poetike v antiki razmahnila v druge znanstvene discipline, pri čemer so jo te različno pojasnjevale in utemljevale. Zato je umestno, da se uvida v metafore lotimo s pregledom različnih teorij o metaforah. Obstaja tudi nekaj različnih klasifikacij teorij metafore.

2. 1. ZNAČILNOSTI METAFOR - KLASIFIKACIJA

V slovenskem prostoru se pogosto citira klasifikacijo teorij metafor (iz katerih izhajajo splošne značilnosti metafor) slovenskega filozofa Božidarja Kanteta, ki se je z metaforo obširno ukvarjal v zborniku »Kaj je metafora?« (1998) in v izvirnem znanstvenem delu »Metafora in kontekst« (1996). Ob tem lahko dodamo, da temeljnih znanstvenih monografij tujih avtorjev o teorijah metafor v slovenskem jeziku ne premoremo.

Če povzamemo Kantetovo klasifikacijo (Kante 1998, 7–23), teorije metafore najprej razdeli v tri večje skupine: (1) literarni monizem (kjer obstaja le dobesedni pomen); (2) dualizem (metaforični pomen obstaja, vendar je dobesedni pomen njegovo nujno izhodišče) in (3) figurativni (metaforični) monizem (metaforičnost je lastna naravi samega jezika).

Teze literaristov oz. literarnega monizma Kante opredeli z osmimi stališči (1998, 14–18):

1. Metafora ima retorično funkcijo. Je izrazno sredstvo, ki obogati pisanje in govor; podpira natančno izražanje, ne more pa strukturirati novega izkustva.
2. Metafora kot obrobni pojav, ki ga je mogoče spoznavno reducirati. Metafora ne ponuja nobene bistvene spoznavne vrednosti; mogoče jo je razstaviti in tako dobiti dobesedno interpretacijo takšne metaforične izjave. Gre za pojmovanje metafore, ki ustreza substitucijski teoriji metafore (Aristotel, Max Black).
3. Trditev o kanoničnem pomenu. Gre za dobeseden, pristen in neponarejen pomen (človekov sistem predstav kot »strojni jezik« v računalniku).
4. Načelo izrazljivosti. Izhaja iz teze o kanoničnem pomenu: vsak govorčev pomen lahko izrazimo dobesedno v naravnem jeziku, zato metafore za izražanje določenih pomenov niso potrebne (John Searle).
5. Trditev o neresničnosti metafore. Govorec prizna, da se dobesedni pomen njegove metafore razlikuje od njegovega intendiranega pomena: reče eno, misli pa drugo stvar. Gre za t.i. jezikovno varanje (družbeno dovoljena laž, pretiravanje), ki ga mora poslušalec kot takega prepoznati (John Searle, Paul Grice, Donald Davidson).
6. Trditev o anomalnosti metafore. Dobesedno branje metafore ustvarja anomalno, nenormalno pomensko strukturo, ta sproži poseben mehanizem obdelave metafore, s pomočjo katerega ugotovimo alternativni pomen metafore (Yorick Wilks, Earl MacCormac).
7. Teza o klasični kategorizaciji. Metaforo interpretiramo z uporabo klasičnih modelov kategorialne organizacije (intenzija, ekstenzija, definicija, ki predpisujejo pogoje za članstvo v določeni kategoriji) (Aristotel, John Searle, Eileen Cornell, Yorick Wilks).

8. Slovar proti enciklopediji. Slovar naj bi vseboval le dobesedne pomene besed, kar daje dovolj semantične (pomenske) informacije za izpeljavo metaforične interpretacije. Pri metafori gre za vprašanje slovarskega pomenoslovja, ne pa za pojmovne strukture, zato enciklopedične vrednosti ne potrebujemo (Andrew Ortony).

Figuralisti (1998, 18–22) nasprotno menijo, da je jezik figurativen ali metaforičen:

1. Trditev o naravnosti metafore. Metafora je naravna prvina jezika, ki ne zahteva posebnega kognitivnega procesa za tvorjenje ali dojetje metafore – ti naravno vzniknejo iz kognitivnega sistema (Nietzsche).
2. Trditev o osrednjosti metafore. Metafora ima osrednji pomen pri delovanju jezika in kognitivnih zmožnosti – je v središču ustvarjalnosti in ima nenadomestljivo spoznavno funkcijo (Ivor Armstrong Richards, Max Black).
3. Celoten jezik je metaforičen. Metafora se pojavlja na vseh ravneh naše pojmovne in predstavne strukture. Tudi popolnoma dobesedne trditve zahtevajo nekakšno sklepanje po analogiji oz. sklepanje, ki je sicer značilno za figuralnost. Pojme oblikujemo s pomočjo posebnih prototipov, ki so nastali na podlagi subjektivnega izkustva sveta – tudi v »dobesednem« pomenu besede obstaja neka prvina subjektivnosti, ki izhaja iz preteklega izkustva.
4. Trditev o figuralnem racionalizmu. Metafora je bistvena prvina komunikacije za pojmovna področja, ki imajo nezadostno razvit slovar; je pa tudi sredstvo za oblikovanje pojmovne strukture, organizacijo spominov in izkustev ter interpretacijo čutov. Metafore so kot pojmovna očala, skozi katera gledamo na svet.
5. Trditev o figuralnem empirizmu. Metafora je gonilo dinamičnega kognitivnega sistema, v katerem čutno izkustvo razlagamo z obstojajočimi metaforami, nove metafore pa tvorimo, da bi zadovoljili reprezentacijske zahteve novega čustvenega izkustva. Gre za nasprotje figurativnemu racionalizmu.
6. Enciklopedija proti slovarju. V primeru slovarja gre za strogo definicijski vir vednosti, ki zagotavlja dobeseden pomen – če je beseda dvoumna, je zapisana v kontekstualno nedvoumih branjih – slovar pojasnjuje vsebine le v okviru nujnih in zadostnih pogojev, ne pa z navajanjem primerov. Nasprotno, enciklopedija

ponuja bogastvo informacij: z navajanjem primerov in umestitvijo pojma v njegovo pravo družbeno okolje (Umberto Eco).

7. Trditev o sistematičnosti. Metafora je vpogled v podstatno pojmovno strukturo; je sistem pojmov, večfasetna produktivna shema, ki ponuja množico povezanih pogledov na neko določeno področje. Ena sama metafora lahko utemeljuje celotno družbeno gibanje in ustvari množico različnih antoloških povezav (primer: »spol je politika«) (George Lakoff).
8. Trditev o spoznavni razsežnosti metafore. Metafora kot spoznavno sredstvo, s katero razvijamo in utrjujemo naše pojmovne strukture. Omogoča, da govorimo o enem področju s pojmovnimi strukturami drugega, predvsem pa da razumemo vzročni mehanizem šibko modeliranega področja v okviru vzročnih mehanizmov drugega, natančneje modeliranega področja. Zato je potrebno delovanje metafore na pojmovni ravni obravnavati neodvisno od njene rabe kot jezikovnega sredstva (Jaime G. Carbonell, Dedre Gentner, Keith James Holyoak, Paul Thagard).

Dualisti (1998, 22–23) se zavzemajo za eksistenco tako dobesednega kot metaforičnega pomena oz. menijo, da je razumevanje metafore dvostopenjski proces. Dobesedni, stavčni pomen ima brezpogojno prednost – tj. poslušalci tvorijo najprej dobesedni pomen, nato pa ocenijo, ali je ta sprejemljiv v določenem kontekstu. Ko dobesedni pomen ni sprejemljiv, se poslušalec odloča, katero vrsto alternativnega pomena je imel govorec v mislih.

2. 2. TEORIJE METAFOR

V okviru klasifikacije teorij po nemškem lingvistu in semiotiku Winfriedu Nöthu, katerega »Handbuch der Semiotik« (1985) slovi kot eno najpreglednejših in sistematičnih del s področja semiotike, na splošno razlikujemo substitucijsko, primerjalno, interakcijsko in kognitivno teorijo metafore (Nöth 2004, 64).

2. 2. 1. Substitucijska in primerjalna teorija metafore

V klasični retoriki so figure ali tropi uporabljeni kot izraz za prenesen pomen, nadomestilo za običajen izraz, s katerim sta v odnosu pomenske podobnosti. Takšno razumevanje metafore (Aristotel, Kvintilijan) predvideva, da je mogoče z različnimi

izrazi izreči isto vsebino, zato je metafora le stilski pripomoček, s katerim izrečemo eno, mislimo pa drugo.

Po Aristotelu (1982, 96) je metafora »*prenos pomena na neko drugo besedo; ali od splošnega na neko vrsto ali od neke vrste na splošno ali od ene vrste na drugo vrsto ali po analogiji*«.

Metafore ne zapisujejo obstoječe podobnosti, marveč ustvarjajo enkratno videnje podobnosti med različnima predmetoma (Čeh 2005, 75–76). Gre za pojmovanje, da je mogoče metaforo kot jezikovno posebnost zamenjati z dobesednim izrazom, zato se tovrstne avtorje umešča v okvir substitucijske teorije metafore, za katero je med drugim še značilno, da metafori namenja dvojno vlogo: zapolnijo leksikalne praznine in so pesniški okras. Metafora daje staro ime novi vsebini ali staro vsebino osveži z novim imenom. Njeno mesto je v umetelnem jeziku, vsakdanji jezik pa je nasprotno brez metafor. Substitucijska teorija je tako v nasprotju s sodobno kognitivno lingvistiko v delu, kjer ta trdi, da pomena (metafore) ni mogoče določiti izven konteksta (Čeh 2005).

Med tradicionalne teorije poleg substitucijske sodi primerjalna teorija metafore, ki izvira iz del Aristotela, Cicera in Kvintilijana, pri čemer metaforo Kvintilijan imenuje skrajšana primera (uvršča pa jo med trope¹). Razlikoval je štiri vrste metafor, po njegovem prihaja v metafori do pomenskega prenosa z živega na živo, z neživega na živo, z živega na neživo in z neživega na neživo (Kvintilijan v Čeh 2005, 76). Primerjalna teorija je tako posebna oblika substitucijske teorije, saj razlaga metaforo kot izraz, ki ga je mogoče nadomestiti z dobesednim izrazom.

2. 2. 2. Interakcijska teorija metafore

Interakcijska teorija metafore v nasprotju s primerjalno trdi, da metafora ne nastane iz primere in je ni mogoče nadomestiti z dobesednim izrazom; metafora ni jezikovni odklon ali okras. Poudarja, da se v metafori dogaja interakcijski proces. Po A. Richardsu, začetniku interakcijske teorije, gre pri metafori za ubeseditev dveh idej, ki delujeta istočasno. O metafori po Richardsu govorimo, ko »*imamo dve misli o različnih*

¹ Med trope je poleg metafore uvrščal sinekdoho, metonimijo, antonomazijo, onomatopejo, katakrezo, metalepso, epitet, alegorijo, perifrazo, hiberbaton in hiperbolo (Hrvatska enciklopedija 1999-2009).

stvarah, ki delujeta hkrati in se naslanjata na eno besedo ali izraz, smisel pa je rezultat njunega medsebojnega učinkovanja» (Richards v Čeh 2005, 77). »Pri metafori ne gre za premikanje in premeščanje besed, gre za sposojanje in občevanje med mislimi, prenos med konteksti. Mišljenje je metaforično in poteka skozi primerjave, od tod pa izvirajo metafore jezika.« (Richards v Kante 1998, 46).

Uporaba pojma interakcijske teorije pripada Maxu Blacku, ki je metaforo opredelil kot besedno ali stavčno zvezo, v kateri mora biti vsaj ena beseda uporabljena metaforično (žarišče), hkrati pa vsaj ena dobesedno (okvir). Gre za odnos, v katerem stopa žarišče v okvir metaforične izjave (Black v Kante 1998, 93; Čeh 2005, 77).

Metafora ima glavni in stranski predmet, ki ju je potrebno razumeti kot sistema, ki v metafori stopata v interakcijo. V glavni predmet metafore vgradimo sistem »združenih implikacij«, značilnih za stranski predmet. Gre za sistem implikacij, ki naj bi jih bralec kot pripadnik določene jezikovne skupnosti prepoznal. Metafora tako preslika sistem lastnosti s stranskega na glavni predmet; hkrati pa pusti spremembe tudi na stranskem predmetu (zato interakcija).

Primer metafore oz. njene analize, kot ga navaja Black, je naslednji: ČLOVEK JE VOLK. Glavni predmet je človek in stranski volk. Bralec si mora ustvariti sistem implikacij o volku – to pomeni, da bralcu volk priključuje implikacije, kot so divji, krvoločni, zviti, živalski. Vsaka taka implikacija (implicitna trditev, lastnost) se mora preurediti tako, da ustreza glavnemu predmetu – izgradi se ustrezen sistem implikacij o glavnem predmetu. V tem primeru je lahko torej človek volk, ker uničuje druga bitja, je v neprestanem boju ipd. Metafora volka tako poudari eno lastnost človeka in izloči druge. Hkrati pa naj bi metafora spremenila tudi stranski predmet – v tem primeru naj bi torej volk »postal« bolj človeški, kot je sicer (Black v Kante 1998, 102–106; Čeh 2005, 76–78).

2. 2. 3. Kognitivna teorija metafore

Nastavki za kognitivno teorijo metafore so prisotni že pri avtorjih interakcijske teorije, kot začetnika pa se navaja ameriškega jezikoslovca Georga Lakoffa s soavtorji; predvsem s psihologom Markom Johnsonom, in njuno delo »Metaphors We Live By« (1980).

Kognitivna teorija zavrača antično pojmovanje, da je metafora jezikovna figura, sredstvo pesniškega in retoričnega jezika – »metafora« kot nov ali poetično jezikovni izraz (Lakoff v Kante 1998, 271). Nasprotno: njeno mesto ni v jeziku, ampak v človekovem kognitivnem sistemu. Kot taka, ugotavljata Lakoff in Johnson, metafora močno prežema naše vsakdanje življenje; je predvsem pojav človekovega mišljenja in delovanja. Sam človekov konceptualni sistem je v veliki meri metaforično strukturiran; tako je metafora kot jezikovna figura le sekundarni pojav, ker da jo omogoča šele metaforični koncept ali konceptualna metafora. (Čeh 2005, 81; Lakoff in Johnson 1980, 3–4).

Obsežneje o kognitivni teoriji metafore v nadaljevanju oz. posebnem poglavju.

2. 3. KOGNITIVNE TEORIJE (KONCEPTUALNA METAFORA KOT TEMELJ ČLOVEŠKEGA POJMOVNEGA SISTEMA, MIŠLJENJA IN DELOVANJA).

2. 3. 1. Kognitivna lingvistika

Kognitivna lingvistika ali kognitivno jezikoslovje, ki se od 70-ih let 20. stoletja razvija v okviru kognitivnih znanostih, si prizadeva odkriti vezi med jezikom, mišljenjem in kulturo. Raziskuje vsakdanji jezik, ki naj bi bil odslikava človekovih spoznavnih procesov. Kognitivisti trdijo, da je naravni jezik vpet med psihološki, sociološki in kulturni kontekst, zato je potrebno njegovo zgradbo proučevati, upoštevajoč dejstvo, da človekove spoznavne procese določajo psihološki, sociološki in družbeni dejavniki. Kognitivisti se zavzemajo za interdisciplinarni pristop k jeziku in ga opisujejo s pomočjo raziskovalnih kategorij, ki izhajajo iz človekovih kognitivnih zmožnosti in so povezane z zaznavanjem, kategorizacijo, usmerjanjem pozornosti, mentalnim skeniranjem stvarnosti itn. (Będkowska-Kopczyk 2004).

V kognitivni lingvistiki ločimo dve osnovni smeri: konvencionalistično, ki je povezana z opisom slovničnih struktur oz. t.i. kognitivno slovnico (Ronald W. Langacker), in izkušnjsko smer ali t.i. kognitivno semantiko (George Lakoff in Mark Johnson), ki se opira na sodobno teorijo metafore. Skupne predpostavke obeh smeri pa so:

- Jezikovno zmožnost obravnavajo v okviru kognitivnih zmožnosti.

- Zavračajo formalistično predpostavko, da je jezik avtonomen sistem človekovega mišljenja, ki bi ga bilo mogoče opisati brez upoštevanja širših kognitivnih procesov. Jezik potemtakem ni avtonomna pojavnost, ampak je tesno povezan z drugimi človekovimi kognitivnimi zmožnostmi (mentalno primerjanje, abstrahiranje, usmerjanje pozornosti).
- Zavračajo tezo, da je slovnica mehanizem, ki v določenem jeziku omogoča tvorbo pravilnih stavkov. Slovnico razumejo v smislu konceptualizacije. Kognitivni jezikoslovci ne zanikajo, da je določene vidike jezika mogoče opisati s pomočjo logike in algebrskih znakov. Prizadevajo si tudi ustvariti takšno odslikavo jezika, ki bi bila zvesta njegovi psihološki sliki, in teorijo postaviti na trdne izkustvene temelje.
- Trdijo, da znanje jezika izhaja iz jezikovne rabe.
- Jezik je utelešen in umeščen v specifično okolje. Hkrati poudarjajo, da je naravni jezik ujet v širši psihološki, sociološki in kulturni kontekst ter da je njegovo zgradbo, zlasti semantično, treba proučevati v okviru tega (Będkowska-Kopczyk 2004; Będkowska-Kopczyk in Jamnik, 2003).

2. 3. 2. Konceptualne metafore

Kognitivna lingvistika pozna dve vrsti metafor:

1. t.i. pesniška ali jezikovna metafora (ki je lastna literarni teoriji);
2. miselna ali po Lakoffu in Johnsonu konceptualna metafora.

Obe izhajata iz istega spoznavnega materiala; razlikujeta se glede na sredstvo ali medij, prek katerega se izražata: konceptualna metafora je podlaga za človeške miselne procese; vpliva na oblikovanje konceptov v našem umu; medtem pa jezikovna metafora te pojmovne strukture predstavlja drugim prek glasu in kretenj (Hart 1995; Lakoff, Johnson 1980; Będkowska-Kopczyk 2004).

Lakoff metafore označi kot »splošne preslikave preko pojmovnih področij« (Lakoff v Kante 1998, 271). Posplošitve, ki upravljajo s poetičnimi metaforičnimi izrazi, torej niso v jeziku, temveč v mišljenju. Metafore so temelj človekovega pojmovnega oz. konceptualnega sistema (ki določa človekovo zaznavanje, povezovanje z ljudmi ... in je tako odločilen za dožemanje vsakdanjega življenja). Če je že konceptualni sistem

metaforičen, potemtakem je človekovo življenje v vsakodnevnem mišljenju in delovanju določeno z metaforo; je »metaforično«, in tudi abstraktne pomene izražamo metaforično (Lakoff in Johnson 1980, 3).

S pomočjo metafore vzpostavimo miselno povezavo med nečim znanim in drugim, kar je nerazumljivo, oddaljeno. Lakoff in Johnson (Lakoff in Johnson 1980 v Będkowska-Kopczyk 2004, 51) kot primer konceptualne metafore navajata poved *x je y* (*Ljubezen je ogenj*); pri čemer *JE* predstavlja množico izkušenj, s katerimi pojmujeemo metaforo. *Ljubezen* je v tem primeru abstraktni pojem, *ogenj* konkretni. Na konceptualni ravni metafora nastane s (konceptualno) preslikavo, ki se zgodi med ciljnim (v tem primeru *ljubezen*) in izhodiščnim področjem (*ogenj*) (Będkowska-Kopczyk 2004). Metafora je torej preslikava iz izhodiščnega področja/domene na ciljno področje/domeno; je kognitivni proces konstruiranja pomena, na podlagi katerega povezujemo izhodiščno in ciljno domeno/področje. Preslikava je sklop ustreznih entitet, ki obstajajo med elementi izvirne in ciljne domene, zato je za razumevanje metafore pomembno razumevanje preslikav.

Konceptualne metafore so urejene hierarično: najvišje in najbolj razširjene so metafore strukture dogodka (Lakoff v Kante 1998, 296); sicer pa poleg strukturne oz. strukturalne obstajajo še ontološke in orientacijske (Lakoff in Johnson 1980).

Metafora strukture dogodka kot najpogostejša oblika povezuje izhodiščno področje prostora in ciljno področje dogodkov. V izhodiščnem področju ali izhodiščni domeni (»source domain«) so fizični koncepti (prostor, sila, gibanje); v ciljnim področju ali ciljnih domeni (»target domain«) pa shematski vidiki (vzroki za spremembe, dejanja, nameni dejanj, spreminjajoča se stanja) (Bratož 2010, 70–71; Lakoff v Kante 1998, 275–276, 290–296).

V strukturalni metafori prihaja do čezpodročne preslikave enega predmetnega področja prek drugega; pri čemer kognitivna funkcija omogoči razumevanje izhodiščne domene s pomočjo ciljne domene; taki primeri metafor so ŽIVLJENJE JE POTOVANJE, ČAS JE DENAR, RAZPRAVA JE VOJNA, LJUBEZEN JE HRANA. Konceptualna metafora ČAS JE GIBANJE nakazuje, da čas dojemamo kot gibanje, lokacijo, fizični predmet (Bratož 2010, 71–72; Čeh 2005).

Orientacijske metafore izhajajo iz fizične in kulturne izkušnje ter temeljijo na izkušnji s prostorsko orientacijo. V orientacijski metafori se celoten sestav pojma organizira v odnosu do drugega (SREČA JE ZGORAJ, ZDRAVJE JE ZGORAJ, BOLEZEN JE SPODAJ, ŽIVLJENJE JE ZGORAJ, SMRT JE SPODAJ, VEČ JE ZGORAJ, MANJ JE SPODAJ, RACIONALNO JE ZGORAJ, EMOCIONALNO JE SPODAJ). Poleg prostorske orientacije se v okviru fizične izkušnje pojavi tudi gibanje - navzen in navznoter - in je podlaga vseh intenzivnih čustev (ČLOVEŠKO TELO JE POSODA, ČUSTVA SO TEKOČINE) (Lakoff in Johnson 1980, 14–21; Będkowska-Kopczyk 2004, 49; Čeh 2005).

Ontološke metafore nastanejo na podlagi izkušnje s predmeti, zlasti z lastnim telesom. V ontološki metafori gledamo na dogodke, aktivnosti, emocije, ideje idr. kot na stvari in entitete; kot na snovi ali tudi kot posodo, ki ni definirana (ČLOVEK JE VSEBNIK, ŽIVLJENJE JE KNJIGA) (Čeh 2005). Za razumevanje abstraktnega pojma uporabimo svoje izkušnje o predmetih, snoveh in posodah. Dejanja in dogodki so variante za fizične predmete, dejavnosti za snovi; površine in stanja pa za posode. (Lakoff in Johnson 1980, 25–32).

Med ontološke metafore se po Lakoffu in Johnsonu (1980: 14–21) uvrščata:

- metonimija: kognitivni proces, kjer določeno konceptualno entiteto dosežemo z drugo konceptualno entiteto. Gre za primere metafor: DEL ZA CELOTO, KRAJ NAMESTO DOGODKA, PREDMET NAMESTO UPORABNIKA, CELOTNA STVAR ZA DEL STVARI (Lakoff in Johnson 1980, 35–40);

- personifikacija, kjer se abstraktnemu pojmu (neživemu predmetu) pripiše lastnosti živega bitja. To omogoča, da lahko številne izkušnje z »nečloveškimi« (nonhuman) entitetami razumevamo s pomočjo človeških značilnosti, dejavnosti in motivacij (Lakoff in Johnson 1980, 33–34).

3 KAJ JE OTOK

*Realnost, ki se nam vedno znova vsiljuje,
pa naj se želimo zbuditi iz sanj ali ne,
je realnost vsakdanjega življenja.
To je realnost, ki jo jemljemo samoumevno,
realnost, ki se kaže kot nedvomno dana, vse dokler ostanemo v »naravni« drži.
Samo ko zamenjamo to držo s teoretično perspektivo,
bodisi znanstveno bodisi filozofsko,
se zavemo, da je tisto, kar se je kazalo preprosto kot dano, vse prej kot to.
Thomas Luckman (2001)*

Hommáge Thomasu (Tomažu) Luckmannu (1927-2016)

Že v definiciji otoka, kot ga ponuja SSKJ, se srečamo s prenesenimi ali ekspresivnimi izrazi otoka oz. z metaforo otoka (»otok v obilju revščine«).

ôtok -óka m (ó ó) 1. del kopnega sveta, obdan z vodo: prepeljali so se na otok; izkrcati se na otoku; živeti na otoku; ladja je plula ob otoku; otok na jezeru, reki; otoki na morju; ta kraj je bil zanj kot otok miru sredi razburkanega morja / koralni otok, ki so ga zgradile korale; pren., ekspr. otok obilja v morju revščine · publ. Otok Velika Britanija, Anglija ♦ geogr. rečni otok; geol. vulkanski otok, ki so ga zgradile predornine

2. s prilastkom navadno manjša površina, ki se po lastnostih, značilnostih razlikuje od okolja: travnati otoki v puščavi / jezikovni otok; narodnostni otok

3. grad. označeni ali dvignjeni del vozišča zlasti za usmerjanje prometa: obvezna smer okoli otoka / usmerjevalni otok; otok za pešce / prometni otok (SSKJ, 16. julij 2016).

3. 1. LITERARNI OTOK

Otok (pa tudi brodolom in potapljačica se ladja) je privlačen in pogost motiv v književnosti in likovni umetnosti (Le Juez in Springer 2015).

Pomensko varira: lahko je metafora za kulturne razlike in menjajoče odnose mi-drugi; za razmerja center-periferija ali prostor za mediacijo med kulturami. Predstavlja lahko prostor družbene kritike oz. idealne družbene ureditve (utopije) ali most med resničnim

in imaginarnim; ali pa označuje intimno psihično stanje posameznika (Stephanides in Bassnett 2008).

V pomorskih družbah, kjer so bila življenja prežeta in odvisna od morja, skupaj z nevarnostmi, ki jih prinaša (čakanje na vrnitev ladij z morja, brodolomi, negotove usode mornarjev), je bil mit o srečnem otoku stalnica. Michel Mollat du Jourdin (2004) navaja, da so sanje o otokih, povezane z upanjem na boljšo prihodnost, prisotne v antiki in keltskih legendah. Iskanje sreče oz. rajski otok so srednjeveški kartografi vrisovali nekje za gorami, na severni polobli; idealizirani otoki so bili prostor asketskega očiščenja in puščavništva ali pa užitkov, svobodne ljubezni, življenja brez prisile ... Otoki so bili odskočna deska in postaje na poti osvajanja Novega sveta (Mollat du Jourdin 2004, 233–235).

V literaturi se otok kot motiv ali kraj dogajanja zgodbe pojavlja že zgodaj: najde se ga v ljudskem izročilu in kodificiranega v antičnih besedilih, kot je **Homerjeva Odiseja**, kjer istoimenskega junaka na potovanju po trojanski vojni proti domači Itaki pot vodi mimo otoka nimfe Kalipso (ki ga tam zadrži sedem let) in od koder ga morje po brodolomu naplavi (spet) na otok Fajikov (Sherija). Pri tem je domači otok Itaka točka odhoda in vrnitve; potovanje pa kaže na kulturno raznolikost; na distinkcijo med domačo kulturo (otokom) in drugimi kulturami (otoki).

V **legendi o kralju Arturju** duše umrlih najdejo počitek na otoku Avalon. Pomenljivo, zgodnje krščanske skupnosti so se naselile na otoke z namenom, da bi jim fizična izolacija omogočila neposrednejše izkustvo boga.

Filozofsko-literarno delo **Thomasa Mora Utopija** (1515) na istoimenski otok vmešča vizijo idealne države.

V **Shakespearejevi** klasiki **Vihar** (1610) otok ni le prizorišče dogajanja (na otok se naseli preganjani plemič Prospero, ki v dvanajstih letih bivanja na njem pridobi nadnaravne moči, ki jih izkoristi, da vihar na otok naplavi njegove nasprotnike), temveč je tudi prostor naravne magije in človeškega čarovništva. Tako je otok prostor, na katerem se lahko zgodi karkoli, razkrije človeške laži in reši življenje brodolomcem - je prostor, kjer se uresničijo tako upanja kot strahovi.

Otok je ključen element kasnejših **Gulliverjevih potovanj** (1726) **Jonathana Swifta** in **Robinzona Crusoeja** (1719) **Daniela Defoeja** iz 18. stoletja, v smislu podob brodolomcev, ki se rešijo na samotni otok, daleč stran od »civilizacije«, in so si prisiljeni z lastno iznajdljivostjo omogočiti preživetje ... Že v pustolovskem (mladinskem) romanu je mogoče razbrati preobrat doživetja otoka: Če se Robinson Crusoe večino časa na otoku ukvarja z načinom, kako ga zapustiti, se po vrnitvi na Portugalsko zave, kako srečen je bil na otoku: »... *in res sem imel zdaj več skrbi v glavi kakor med tihim življenjem na otoku, kjer nisem potreboval nič drugega razen tistega, kar sem imel, in nisem imel nič drugega razen tistega, kar sem potreboval ...*« (Defoe 1988, 342).

V **Skrivnostnem otoku Julesa Verna** (1874) »brodolomci«, ki jih na otok zanese z balonom, stopijo korak dlje ter otok »civilizirajo« in »kultivirajo«; pri čemer se izkaže, da zgolj človekova iznajdljivost in genijalnost ne zmoreta razrešiti skrivnosti otoka, temveč na njem obstajajo tudi višje sile, ki vodijo usode preživelih.

Podobne so ideje o potovanju in iskanju (ki lahko traja celo življenje) ter hrepenenju po idealnem otoku (ali npr. zakladu na otoku) v pustolovskem romanu **Otok zakladov** (1883) **Roberta L. Stevensona**.

William Golding je idejo otoka, kot ključno za potek zgodbe, uporabil v dveh romanih. V **Gospodarju muh** (1954) se po letalski nesreči preživela skupina otrok »družbeno organizira«; v strahu pred neznano pošastjo in z nezaupanjem pa začnejo družbena pravila izginjati, izbruhne nasilje, v katerem je simbolična posebitev demokracije in civilizacije deček Ralph žrtvovan pošasti. Otok je v Gospodarju muh sicer prijeten kraj, ki nudi vse potrebno za preživetje, medtem ko vsa groza, krutost in kataklizma izhajajo iz njegovih prebivalcev, njihove narave in ravnanj.

V drugem romanu **William Goldinga Grabljivec Martin** (1956) je otok nasprotno neprijazna kamnita skala sredi morja, ki brodolomcu Christopherju Hadleyju Martinu ne omogoča preživetja; zapade v eksistencialno krizo in neprištevnost ter v podoživljanje dogodkov in spominov iz preteklosti. Otok je v romanu simbol človekove samote in nezmožnosti pobega od samega sebe, od lastne zgodovine.

Znanstveno-fantastični roman **Galapagos** (1985) **Kurta Vonneguta**, v katerem skupina turistov kot zadnji primerki človeške vrste na galapagoškem otoku Santa Rosalia preživi svetovno apokalipso (posledico zloma svetovnega gospodarstva, finančne krize in neplodnosti žensk), se navezuje na Darwinovo evolucijsko teorijo. Potomci preživelih se preko genetskih mutacij prilagodijo otoškim bivalnim razmeram; možgani se jim skrčijo in ni jim več potrebno razmišljati; kot preostanek človeštva dosežejo na Galapagosu popolno srečo.

V slovenski »otoški« literaturi izstopa antiutopični roman **Berte Bojetu Filia ni doma** (1990): na neimenovanem otoku se znajde brodolomka s hčerko; v novi skupnosti spoznava njena nenavadna in kruta pravila (ločenost žensk in moških, stroga ločitev dela med spoloma, podrejenost žensk in redukcija funkcije žensk za namene reprodukcije). Otok v »Filia ni doma« spominja na koncentracijsko taborišče in predstavlja totalitarni režim, ki posamezniku ne dopušča človeka vredno življenje. Otok kot prostor ni poimenovan, prav tako ni zgodba časovno umeščena; oboje aludira na nedoločnost in univerzalnost; na možnost, da se zgodba dogaja tukaj in zdaj.

Iz slovenske literature je potrebno omeniti opus **Mateta Dolenca**, ki je v veliki meri posvečen morju (Jadrano) in otoku (Biševo): Potopljeni otok (1976), Pes z Atlantide (1993), Ozvezdje Jadran (1998, 2004) in Morje v času mrka (2000). Tudi njegova mladinska dela so vsebinsko tesno povezana z morjem: Morska dežela na železniški postaji (1986), Velika ptičja zadeva (1987), Golo morje (1988), Strupena Brigita (1989), Leteča ladja (2002), Morsko dno pripoveduje (2004), Maščevanje male ostrige (2010), Mali princ z otoka (2012).

V **Psu iz Atlantide** in predhodni noveli *Odisej iz Gdanska* (iz zbirke novel *Rum in šah*, 1993) je zanimivo razmišljanje o hrepenenju po otoku, o ljubezni do otoka – o »insulomaniji«. Ali so ljudje, ki jih doleti »bolezen«, daljni potomci Atlantidov, da se nihče od njih ne more odreči nenehnem zahajanju na lasten, še obstoječ otok? Avtorjeva Atlantida je jadranski otok Biševo in, kot pravi v **Odiseju iz Gdanska**, bo *"na njej plul ali z njo potonil"*. Dolenc kot kronist opisuje otokovo »plovbo«, tj. njegove zgodbe; v *Psu z Atlantide* pa se mu pridruži »potop« v morje kot osebno doživetje in kot civilizacijski fenomen. Otok je točka ambivalentnosti med kopnim in morjem; človek pred modernim realnim in materialističnim svetom beži v prvinsko

življenje, na morje, otok, Atlantido, kjer čas ne igra nobene vloge (nebistveno časovno zaporedje dogodkov, morje kot brezkončna in brezčasna stalnica).

Sicer v slovenski književnosti motivika otoka ni toliko prisotna, kar bi lahko pojasnili, da je ta lastna geografskim prostorom, ki so v večji meri povezani in odvisni od morja, kot je Slovenija, kljub njeni pomembni slovenski pomorski tradiciji (glej zbornik »Tvorci slovenske pomorske identitete« 2010).

Omeniti velja, da se od l. 2004 v Izoli (ki je ime dobila po otoku (ital. *isola*), na katerem je nastala) odvija mednarodni filmski festival Kino Otok.

In prav na letošnjem festivalu je Mate Dolenc, eden od njegovih botrov, takole opisal dvojnost metafore otoka kot personifikacije za človeka kot posameznika:

»Živel sem 40 ali 50 let na enem otoku, v masi, bil sem pa tudi po stotinah drugih otokov, tako da vem, kaj je otok, ki je en simbol, ki je pojem človeka, ki je tudi otok.« (TV Slovenija 2016, 10. junij).

Človek je hkrati del otoka in ga soustvarja (družbo, v kateri živi in se udejstvuje), hkrati pa je v svoji individualnosti in drugačnosti lahko prav v taisti družbi sam kot individuum otok zase. Pri tem naj se spomnimo še na mogoče najbolj referiran »otoški« citat v svetovni kulturni dediščini, angleškega pesnika Johna Donna iz 17. stoletja, ki z antitezo človeka kot otoka kot poglaviten vidik človekove biti poudarja njegovo družbeno vpetost oz. naravo:

»Noben človek ni otok, popolnoma sam zase; vsak človek je kos celine, del kopnega; če morje odplavi grudo zemlje, se Evropa zmanjša, kot bi se zmanjšal rtič, kot bi se posestvo tvojih prijateljev ali pa tvoje lastno; smrt slehernega človeka vzame del mene, ker pripadam človeški vrsti; in zato nikdar ne pošiljaj poizvedovat, komu zvoni; zvoni tebi.« (Donne v Hemingway 2005).

Otok je priljubljen motiv tudi v filmskih žanrih in televizijskih serijah – podatkovna baza IMDB našteje 200 naslovov². Zanimiv je zaznamek z Wikipedije s seznamom

² Več na: http://www.imdb.com/find?q=island&s=tt&ref_=fn_tt

izmišljenih otokov, bodisi v literaturi bodisi za namene televizijske ali filmske produkcije, več kot 380 jih je³.

3. 2. OTOK DRUGAČE

Otok se pojavlja v različnih znanstvenih disciplinah. V biologiji in genetiki v smislu izolacije in edinstvenosti (metafora otoka se uporablja za opis izoliranih genotipov, divergentnih evolucijskih vzorcev in za zaprte ekosisteme). Obstajata znanstveni disciplini otoška biologija in otoška biogeografija.

V antropologiji otok figurira kot zaprt, omejen kulturni sistem; začetki moderne socialne antropologije pa temeljijo prav na terenskih raziskovanjih otokov (Bronislaw Malinowski na Trobrijanskih otokih; terenska dela Margaret Mead na Samoi in Novi Gvineji ter Clifforda Geertza na Baliju in Sumatri); podobno je bilo za razvoj biologije oz. evolucijske teorije odločilno otočje Galapagos (Charles Darwin).

V družboslovju otok kot metafora za izolirane socialnokulturne pojave predstavlja kompleksen predmet v raziskovanju družb in kultur, predvsem v smislu kulturnih stikov: raziskuje se način, kako družbe vplivajo druga na drugo: v primeru, da imajo pogoste in obsežne odnose, in v primeru, ko stikov med družbami ni (Eriksen 1993).

Otok je lahko med drugim sam po sebi predmet raziskav, pri čemer obstaja celo interdisciplinarna znanost otoške študije (»island studies«), ki se ukvarjajo z različnimi vidiki fenomena otoka. Gre za multidisciplinarni pristop, ki se je razmahnil v začetku 21. stoletja (nekateri govorijo celo o »islomaniji«⁴), in proučuje otoške družbe, njihova gospodarstva, zgodovino, kulture, upravljanje, geografijo, okolje.

Zanimiva je uporaba metafore otoka v računalništvu⁵ oz. v interakcijah med sistemi, pri čemer naj bi namizni računalnik predstavljal »otoke« virtualnega prostora; mobilne

³ Več na: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_fictional_islands

⁴ Več o proliferaciji otoških študij na: <https://griffithreview.com/articles/the-proliferation-of-island-studies/>

⁵ Več na: <http://www.ics.uci.edu/~wmt/pubs/siggraph06TomlinsonEtAl.pdf>

naprave virtualne »splave«, ki omogočajo premike agentov skozi »morje« realnega prostora.

3.3. GEOGRAFSKI OTOK

Geografska definicija Mednarodne hidrografske organizacije otok določa kot del kopnega, ki je v celoti obkrožen z morjem. Glede na površino loči otoke, večje od 1 km²; otočke, velike od 0,01 km² do 1 km²; ter skale in grebene, manjše od 0,01 km².

Največji otok je Grenlandija, najmanjša otoška država je Nauru. Na otokih⁶ živi 10 % svetovnega prebivalstva, skoraj 25 % držav je otokov.

Slovenija nima morskih otokov, jezerski otok je Blejski otok; naravni rečni otok je Mariborski otok na Dravi; na reki Krki sta dva umetna otoka: Otočec z gradom in edini stalno naseljeni slovenski otok Kostanjevica na Krki. Do 19. stoletja je tudi Koper ležal na otoku, ki se je pozneje povezal s kopnim. Prav tako je na otoku včasih ležala tudi Izola. Podzemni otok je na potoku Farovščica v Križni jami. V Sloveniji sta dve vasi po imenu Otok (blizu Cerknice in Metlike)⁷.

Bi pa lahko Slovenija dobila umetni otok: Avstro-Ogrska je okoli leta 1850 z razvojem svojemu mornarice med drugim razmišljala, da bi vojaško pomorsko oporišče vmestila na območje med Piranom in Gradežem, kjer bi zgradili umetna otoka s pripadajočimi trdnjavami⁸. V novejšem času pa se pobude za umetne otoke ob slovenski obali omenja v povezavi s povečanjem turističnih kapacitet (pobuda Vlade RS za otok v obliki delfina

⁶ Seznam večjih otokov dostopen na: <http://islands.unep.ch/>

⁷ Več na: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Otok>

⁸ Več v člankih Roka Omahna: Kako bi Avstro-Ogrska skoraj zgradila umetni otok pred Piranom – 1. in 2. del: <http://www.rtv slo.si/kultura/razglednice-preteklosti/kako-bi-avstro-ogrska-skoraj-zgradila-umetni-otok-pred-piranom-1-del/397217> in <http://www.rtv slo.si/kultura/razglednice-preteklosti/kako-bi-avstro-ogrska-skoraj-zgradila-umetni-otok-pred-piranom-2-del/397764>

pred Izolo l. 2005; pobuda za tri otoke pred Izolo iz l. 2009; otok pred Kopriv v l. 2010).

4 ŠTUDIJE PRIMEROV LITERARNIH DEL Z METAFORO OTOKA

*Gledam zasidrane jahte
ljubca mi na kolenih spi
sonce vzhaja na vzhodu
ribič na morje hiti*

*Nč se ne premakne, nč se ne premakne
nč se ne premakne, naprej
Nč se ne premakne, nč se ne premakne
ala začnimo zdej*

Pankrti (1980): Počitnice na morju

Glede na zadani cilj, pregledati pojem otoka v različnih kontekstih, sem izbrala nekaj literarnih del, ki po mojem mnenju (tipično ali reprezentativno) predstavljajo široke pomenske konotacije otoka; pričajo o tem, da je v človeškem kognitivnem spoznavanju otok več kot samo otok, kot ga razumemo v slovarskem smislu. Odločila sem se tako za stilno kot vsebinsko-žanrsko raznovrstna dela; pesem, roman, esej oz. bivanjska tematika, pustolovščina, satira, utopija, strokovno-kritično delo. Nabor ni kanoničen: kot lahko vidimo v poglavju 3.1., je otok kot prizorišče literarnega dogajanja pogost motiv; skušala pa sem obdelati predvsem modernejša dela in nam kulturno bližje avtorje.

Pesem Kajetana Koviča Južni otok (1976) je v slovenskem kulturnem prostoru močno prisotna, saj je del srednješolskega kurikulumu. Ecov roman Otok prejšnjega dne (1994) ima metaforo otoka prisotno na inovativen način in pomensko raznovrstno; hkrati pa je roman uporabljen tudi za predstavitev Ecove teorije metafore nasploh. Osmi poverjenik (2003) Renata Baretica preko umika na otok nastavlja ogledalo ne le hrvaškimi, temveč tudi slovenskim družbeno-političnim razmeram; Huxleyjev Otok (1962) pa predstavlja še vedno aktualne smernice k vzpostavitvi idealnega sistema (otoške) človeške družbe. Na mestu in prav je obuditi spomin na Aleša Debeljaka in njegovo Balkansko brv – Eseji o književnosti »jugoslovanske Atlantide« (2010).

4. 1. KAJETAN KOVIČ: JUŽNI OTOK (1976)

*... Luže so vsepovsod na sceni:
smo na Danskem in dvor Elsinor je otok,
ki se utaplja v morju zrcal ...*

*(Iz opisa scene Hamleta v režiji Tomaža Pandurja)
Marcos Ordóñez (2009)*

Hommáge Tomažu Pandurju (1963-2016)

Kajetan Kovič (1931-2014) je v družbi pesnikov Pesmi štirih v 50-ih prelomil estetsko tradicijo socialnega realizma in uveljavil poetiko intimizma, ki je prežemala njegov kasnejši pesniški opus. »Južni otok⁹« iz pesniške zbirke Labrador (1976) je klasičen primer njegove poezije; je referenca za slovenski ekspresionizem in intimizem iz srednješolskih beril.

⁹*Je južni otok. Je.*

Daleč v neznanem morju
je pika na obzorju.
Je lisa iz meglè.

Med svitom in temo
iz bele vode vzhaja.
In neizmerno traja.
In v hipu gre na dno.

In morje od slasti
je težko in pijano.
In sol zatiska rano.
In slutnja, da ga ni.

Da so na temnem dnu
samo zasute školjke
in veje grenke oljke
in zibanje mahu.

A voda se odpre
in močna zvezda vzide
in nova ladja pride
in južni otok *je*.

V pesmi je otok dinamičen v smislu obstoja: »*Je južni otok. Je.*«, in nato, ko se pojavi dvom v njegov obstoj: »*In slutnja, da ga ni.*«. Dinamičen je tudi v smislu gibanja: »*iz bele vode vzhaja*« in »*In v hipu gre na dno.*«; hkrati je statičen: »*je pika na obzorju. Je lisa iz meglè.*«. Gibanje navzgor označuje upanje in vero, da otok je, medtem ko gibanje otoka navzdol interpretiramo kot dvom v njegov obstoj (kar ustreza splošni konceptualni metafori »dobro je gor / slabo je dol«).

Na kontradiktorno pojmovanje otoka (kot simbola za ideal) napeljuje tudi antiteza, povezana s časovnim trajanjem: »*in neizmerno traja in v hipu gre na dno*«; pa tudi uporaba ukrasnih pridevkov, ki jih lahko povežemo s splošnimi konceptualnimi metaforami tipa »dobro je svetlo / slabo je temno«. »*Iz bele vode vzhaja*« ali »*močna zvezda vzide*« nakazuje pozitiven razplet (obstoj otoka) in nasprotno: »*Da so na temnem dnu*« aludira na nekaj slabega (na dvom v obstoj otoka). Podobne metafore, ki označujejo negativnost, so še »*In morje od slasti je težko*«; »*zasute školjke*«; »*in veje grenke oljke*«. Slednji primer lahko apliciramo na splošno konceptualno metaforo »dobro je sladko / slabo je grenko«. V pesmi se tako čustveno gibamo od neke gotovosti, ki jo prelomi pesimistično in nihilistično občutje, do previdnega optimizma, upanja.

Z otokom v besedilu so povezani tudi močni simboli, kot so morje (simbol življenja, svobode), zvezda (zanesljivo vodenje) in nova ladja (kot nov priložnost, novo upanje).

Kot lahko sklepamo iz zgoraj zapisanega, **otok v pesmi predstavlja ideal, idealen svet, kraj harmonije in čistega bivanja; pa tudi hrepenenje po njem in upanje** in slednje daje v trenutkih dvoma smiselnost človekovi eksistenci.

4. 2. UMBERTO ECO: OTOK PREJŠNJEGA DNE (1994)

I have come to believe that the whole world is an enigma, a harmless enigma that is made terrible by our own mad attempt to interpret it as though it had an underlying truth.

Umberto Eco: Foucault's Pendulum (1989)

Hommáge Umbertu Ecu (1932-2016)

4. 2. 1. Ecov literarni in znanstveni opus

Za Umberta Eca lahko brez dvoma trdimo, da je bil eden ključnih književnih ustvarjalcev 20. stoletja; čeprav je zase trdil, da je »znanstvenik, ki ob koncu tedna piše romane, namesto da bi igral golf.« (Bratož 2016). Zaslovel je z romanom Ime rože (1980), ki za navidezno »detektivko« o umorih v srednjeveškem samostanu in iskanju izgubljenega drugega dela Aristotelove Poetike, govori o relativnosti resnice ter različnih perspektivah spoznavanja in dojetanja sveta. Njegov literarni opus, ki ga zaznamuje uporaba bogatih filozofskih in zgodovinskih referenc, citatov in asociacij (te kažejo na njegovo eruditsko znanje), obsega še romane Foucaultovo nihalo (Il pendolo di Foucault, 1988), Otok prejšnjega dne (L'isola del giorno prima, 1994), Baudolino (Baudolino, 2000), Skrivnostni plamen kraljice Loane (La misteriosa fiamma della regina Loana, 2004), Praško pokopališče (Il cimitero di Praga, 2010) in Številka nič (Numero Zero, 2015).

Potrebno je omeniti Ecovo bogato znanstveno zapuščino, ki je povezana s semiotiko, filozofijo in estetikom, literarnimi, kulturnimi in komunikacijskimi študijami; tudi s teorijo metafore, pri čemer je Eco blizu pripadnikom kognitivne šole, čeprav je v članku »The Scandal of Metaphor. Metaphorology and Semiotics« (1983) sam zapisal, da tisoče in tisoče zapisanih strani besedil o metafori ni prav veliko dodalo k razumevanju metafore, kakršnega je zastavil že Aristotel (Eco v Buss in Jost 2003, 2).

Če je metaforični pomen rezultat interakcije med žariščem (metaforična beseda) in okvirjem (dobesedno uporabljena beseda, kontekst); Eco trdi, da metafore v odnos postavljajo dva sistema idej in ne le idej samih – torej, da gre v metaforičnem procesu

za interakcijo dveh sistemov idej (Eco v Buss in Jost 2003, 3). Za Eca je metafora kognitivni instrument, ki je lahko hkrati vir jasnosti in skrivnosti (Eco v Buss in Jost 2003, 12) - mehanizem metafore je mogoče popolno razložiti le v principu, formatu enciklopedije (vs. slovarski princip), kjer imamo opravka s pripisanimi, empiričnimi lastnotmi. Enciklopedična predstavitev je potencialno neskončna in omogoča neomejeno možnost interpretacije.

Zgovorna je »literarna razlaga« metafore in nastajanja metafore v Ecovem Otoku prejšnjega dne (Eco 2007, 82–84), kjer pater Emanuele nadebudnemu plemiču Robertu na strani in pol razgrne pojmovanje »travnikov«, kot enozložno odgovori Roberto na patrovo vprašanje, kaj vidi pred seboj.

... Zakaj glej, sin moj: če bi mi rekel le, da so travniki ljubki, bi mi predstavljali zgolj zelenje – za katero že vem –, če pa rečeš, da se Travniki smejejo, bom ob takem opisu videl Zemljo kakor Živega Človeka & vzajemno se bom na človeških obrazih naučil opazovati vse nadihe, ki sem jih zaznal na travnikih ... To pa je naloga najvišje vseh Besednih Figur, Prispodobe. Če sta Razum in potemtakem Znanje sestavljena iz povezovanja medsebojno oddaljenih Pojmov in iskanja Podobnosti med različnimi stvarmi, je le Prispodoba, ki je najbolj pronicljiva in izbrana Besedna Figura, zmožna povzročiti tisto Osuplost, iz katere se rodi Užitek kakor pri spreminjanju scenografij v gledališču. Če pa je Užitek, ki mu botrujejo Besedne Figure, v nezahtevnem učenju novega in spoznavanja mnogih stvari v sežeti obliki, potem nam Prispodoba s tem, da nosi naš um v letu od ene Zvrsti k drugi, daje slutiti v eni sami Besedi več kot le en Predmet.

Umetnost sestavljanja Prispodob (metafor) omogoča, da človek vidi svet veliko bolj raznolik (Eco 2007, 84).

Eco ne pozabi prevajalcev, ki se »borijo« ob prevajanju njegovih monumentalnih, metaforično bogatih in večpomenskih romanov. Za vsak roman je napisal tudi navodila za prevajalce: »Ta navodila so zanimivo, kar pogosto šaljivo branje, v njih pa pojasni, kako je priporočljivo prevesti določene izraze, fraze ali igre besed, opozarja na posamezna zgodovinska dejstva in zbija šale.« (Bratož 2016).

Na mestu je – glede na proučevano tematiko – omeniti Ecove študije o literaturi oz. o funkcioniranju »znakovnega sistema literature«. V knjigi »Odprto delo« (1962) trdi, da literarno ali drugo umetniško delo ni pomensko statično, temveč je odprto, je v nenehnem gibanju. Avtor namreč ponuja bralcu možnosti, da umetniško delo bere, interpretira na različne načine, vendar pa popolnoma svobodna ali kakršnakoli interpretacije ni možna (ne glede na »odprtost« dela). Avtor namreč v delu prek uporabe besedilnih strategij (leksične in sintaktične organizacije besedila) že vnaprej predvidi t.i. modelnega bralca. Po Eco je besedilo »len stroj«, ki od bralca zahteva sodelovanje, saj avtor o fikcijskem svetu nikoli ne more povedati vsega, zato stvari nakazuje, bralec pa mora s pomočjo avtorjevih navodil (posebnih znamenj v obliki pripovednih strategij) zapolniti niz praznin. Bralec tako sodeluje v skladu s pravili igre, na nekaterih mestih pa mu avtor načrtno predvidi svobodno interpretacijo, kjer lahko uporabi svojo domišljijo, življenjske izkušnje (tj. t.i. inferencialni sprehod). Prav ta mesta »delajo« knjigo pluralno odprto oz. vnašajo v interpretacijo subjektivnost.

Ponovno lahko referenco na Ecovo teorijo odprte knjige (besedila) najdemo v njegovi literaturi. V postskriptu romana »Ime rože« pove: *»Pripovedovalec ne sme ponujati interpretacije svojega dela; sicer ne bi napisal romana, ki je stroj za generiranje interpretacij«*. Hkrati pa pouči bralca: *»Vstop v roman je kot plezanje v gorah: naučiti se moraš ritma dihanja, ujeti korak; sicer se takoj ustaviš.«* (Eco 1984).

4. 2. 2. Otok prejšnjega dne (1994)

Roman je – kot ostala Ecova literarna dela – odraz njegovega eruditskega znanja, v tem primeru poznavanja srednjeveške filozofije ter takratne znanosti in dojemanja sveta, kozmologije in alkimije, katerih vsebine se enciklopedično prepletajo okoli navidezno pustolovske zgodbe mladega plemiča, brodolomca v Pacifiku, na 180. poldnevniku, na mednarodni datumski meji.

Zgodba je postavljena v čas tridesetletne vojne, čas velikih pomorskih odkritij ter boja takratnih velesil za prevlado na morju in v novo odkritih deželah. Glavni junak je piemontski plemič Roberto de La Griva, ki se leta 1643 zaradi spletk kardinala Richelieuja kot francoski vohun odpravi na raziskovalno odpravo na Tihi ocean, na kateri naj bi odkrili metodo merjenja zemljepisne dolžine in poiskali točko Punto Fijo, skozi katero teče 180. poldnevnik. Njegova ladja Amarilis se v nevihti potopi, Roberto

pa se reši na krov druge trijambornice Dafne (ki je bila prav tako na misiji raziskovanja poteka 180. poldnevnik), ki je navidez zapuščena in nasedla v prelivu med dvema otokoma. Ker ne zna plavati, ostane na ladji ujet in z nje (tudi z novodobnim izumom daljnogledom) opazuje obrise bližnjega otoka. Samoto si krajša s pisanjem ljubezenskih pisem in sanjarjenju o svoji dragi (Dami), s pisanjem dnevnika/romana se vrača v svojo preteklost (mladost na La Grivi, življenje v Parizu, ljubezenske spletke, vojna s Španci in obleganje trdnjave Casale) ter v duševnih stiskah doživlja blodnje (namišljeni zlobni brat dvojček Ferrante). Osnovno linijo zgodbe nenehno prekinjajo ekskurzi v preteklost in notranje svetove, znotraj posameznih zgodb pa so prisotne razprave, relevantne za takratni čas (o strojih, urah, Aristotelovih kategorijah, besedah in metaforah, kozmologiji, alkimiji itd.).

Izkaže se, da Roberto na ladji ni sam; na njej je tudi jezuit, edini preživeli član posadke Dafne, ki se je po naključju izognil ljudožerskemu pomoru posadke na otoku. Skupaj odkrijeta, da kopno (otok, ki ga opazujeta in sta od njega oddeljena le nekaj sto metrov) leži onkraj datumske meje, na drugi strani 180. poldnevnik – torej je to kopno otok prejšnjega dne. Čeprav je ladja založena s hrano, pijačo in živalmi (kot Noetova barka) in tako figurira kot otok (ko jo Roberto raziskuje in odkriva njemu neznane stroje in stvari, rastline in živali); jima predstavlja ječo. Zato jezuit izumi napravo, s pomočjo katere bi po morskem dnu dosegla otok. Poskus se konča nesrečno in Roberto ostane sam. Piše roman, brišejo se meje med romanom in resničnostjo; njegov zlobni brat dvojček Ferrante postaja vse bolj resničen. Uči se plavanja in s hrepenenjem zre proti otoku, ki ga poseblja s svojo Damo Lilio in golobico. Ko ga zbode strupena riba, se mu v blodnjah odvija drama, v kateri naj bi zlobni brat dvojček ugrabil njegovo Lilio, jo odpeljal na odprto morje, kjer naj bi doživela in preživela brodolom in da zdaj umira na drugi strani (njegovega) otoka. Zato sklene, da se bo prepustil morskemu toku, da ga ob 180. poldnevniku, ki loči včeraj od danes, odnese proti obzorju in ga tako ohrani v brezčasju. Prav tako bi se čas ustavil za njegovo Damo na otoku, ki bi s tem postala nesmrtna.

Če bi se na gladini zleknjen prepustil toku s pogledom, uprtim v nebo, ne bi nikoli več videl premikanja sonca: lebdel bi na tistem pragu, ki ločuje današnji dan od prejšnjega, zunaj časa, v večnem poldnevu. Ker bi se čas ustavil zanj, bi se ustavil tudi na Otoku, in tako bi se Lilijina smrt preložila v neskončnost, saj je

bilo vse, kar se ji je dogajalo, odvisno zgolj od njegove volje pripovedovalca. Če je bil on v suspenzu, je bilo v suspenzu tudi dogajanje na Otoku. (...) Pomikal bi se proti severu z zmerno in enakomerno hitrostjo: na njegovi desni in levi bi se izmenjavali dnevi in noči, letni časi, mrki in plimovanja, nove zvezde bi šle čez nebo in prenašale epidemije kuge in prevrate v cesarstvih, monarhi in papeži bi osiveli in izginili v pihih prahu, vsi vrtinci vesolja bi sklenili svoja viharna vrtenja, druge zvezde bi nastajale iz holokavsta prejšnjih ... Morje okrog njega bi se razbesnelo in se spet umirilo, pasatni vetrovi bi se nagajivo igrali, zanj pa se v tisti spokojni vodni brazdi ne bi nič spremenilo. (Eco 2007, 435–436).

S takim koncem zgodbe se okrepi v romanu prisotno **pojmovanje otoka kot nedosegljivega v času (v smislu časovnih pasov)**. Otok, ki je na meji 180. poldnevnika, je tukaj hkrati danes in včeraj, je izmuzljiv, saj Roberto na ladji živi današnji dan in se ne more »vrniti« v včerajšnjega, v preteklost, in je potemtakem otok zanj za vedno nedosegljiv. Z opazovanjem otoka Roberto hkrati opazuje včerajšnji in današnji dan. Če pa bi se bil gibal, tako kot namerava, z morskim tokom po črti, po poteku poldnevnika, bi ostal v brezčasju. Hkrati se otok skozi zgodbo kaže kot **metafora nedosegljivega v prostoru**. Roberto ne zna plavati in tudi ko se nauči, za uspešno pot preko koralnih grebenov pred otokom potrebuje jezuitov izum, masko (*persono vitreo*), ki jo izgubi med zadnjim plavalnim poskusom.

Za tezo **o otoku kot nedosegljivem** je pomenski tudi naslednji citat, kjer kot nedosegljivo opredeli tudi ladjo in svojo ljubezen: *»Trpel je tako zaradi Otoka, ki ga ni mogel doseči, kakor zaradi ladje, ki jo je posedoval – oba sta bila nedosegljiva, otok zaradi svoje oddaljenosti, ladja pa spričo svoje skrivnostnosti – oba pa sta mu nadomeščala ljubljeno, ki se mu je izmikala med dobrikanjem z obljubami, ki si jih je dal on sam.«* (2007, 65–66). In: *»Toda Otok mu ni pripadal in je zanj ostal daljen.«* (2007, 203).

Kasneje še eksplicitneje precizira **otok kot nedosegljivo bližino** in ga primerja s svojo **ljubico**: *»Nato je razmišljal o Otoku in ga opredelil za nedosegljivo bližino. Ta lepa primerjava mu je že drugič tega dne pokazala na nepodobno podobnost med Otokom in Gospo ...«* (2007, 92). Navkljub hrepenenju pa se Robertu razvije misel, da bi z morebitnim prihodom na otok »omadeževal« njegovo »deviškost«, zato te lepote nikoli ne sme zmotiti (2007, 96).

Mar ni to izkaz najpopolnejše ljubezni, kakršno je izpovedal svoji Gospe: da jo je ljubil na daleč, se odpovedal ponosu posedovanja? Če naj bi bil Otok eno s predmetom njegove ljubezni, potem mu je dolžan izkazovati enako spoštovanje, kot ga izkazuje temu predmetu ... Daleč od Gospe in daleč od Otoka bi lahko o obeh zgolj govoril, si želel, da sta brezmadežna, dokler sta se zmožna takšna ohraniti, prepuščena zgolj božanju naravnih elementov. (2007, 96–97).

V primerjavi med otokom in Gospo gre Roberto tako daleč, da z njima vstopa v enak odnos, razmerje: spoštovanje, ohranjanje deviškosti, nedotakljivosti.

V sanjarjenju in blodnjah o svoji ljubljeni Gospe v določenem trenutku pride do popolne posebitve Gospe z Otokom, češ da so »nemara Drugi na pravem Otoku – tam kjer se je ta razprostranjal v ljubkih oblinah, ki jih zemljevid še ni znal zaobseči – grizli v njegove sadeže ... polagali svoje grobe dlani na njene prsi ...« (2007, 119).

Otok uporabi pomensko podobno **za izraz svojih čustev in čustvenega stanja**: »... iz ranjenega mesta (op. Casale) si je naredil deželo lastnega neizpolnjenega hrepenenja, otok (že takrat, preroško) svoje samote«. (2007, 115).

V romanu se **otok** pojavlja **kot referenčna točka**. »... če si stopil ven na galerijo, si videl Otok ... s sokoljimi očmi zrl na njegovo spokojnost. Skratka, Otok je bil tam, kakor je bil že prej.« (2007, 15) in s tem v zvezi je v romanu prisotnih mnogo (metaforično) bogatih opisov otoka, ki so zgolj rezultat oddaljenega opazovanja, poslušanja zvokov z otoka, vonjanja; so poskusi spoznavanja otoka od daleč (2007, 8–9; 21–22; 93), hkrati pa nas spomnijo na učno uro patra Emanuela o umetnosti sestavljanja prisodob, kar omogoča, da svet vidimo »neverjetno bolj raznolik, kakor pa se kaže neukim« (2007, 84), oz. da dojamemo *res cogitans* kot naš način dojetja sveta (2007, 82).

V romanu lahko iz zgodbe (romana, ki ga Roberto piše ujet na ladji) razberemo še pojmovanje **otoka kot nekaj drugačnega, v antropološkem smislu kot drugo kulturo**. V maniri antropologa namreč opisuje potovanja in raziskovanja različnih otokov, njihove nenavadne prebivalce in bizarne navade (2007, 387–390).

Na enem od mest v romanu (2007, 427) pa se, kot posledica Robertovih bolezenskih blodenj, pojavi še **pojmovanje otoka kot dežele smrti** (»*Insula Vesalia*«), na katerem se vsak človek razkraja s hitrostjo, pogojeno z njegovo kaznijo, da lahko okusi lastno ugašanje in se izčrpava v čakanju na končno smrt. Gre za modificirano pojmovanje otoka kot prostora smrti, kakršnega najdemo npr. v legendi o kralju Arturju.

Ne povsem povezana z metaforo otoka, pa vredna omembe, je simbolika hkratnega opazovanja včerajšnjega in današnjega dne (referenčna točka pa je otok preteklega dne): gre za razmerje med fikcijo in resničnostjo, ki se v romanu prepletata preko zgodbe, ki jo pripoveduje pisatelj, dnevniških zapisov glavnega junaka, njegovih reminiscenc in poskusov pisanja romana ter sanjarjenj in blodenj. Roberto svet fikcije projicira na nedosegljiv otok, kamor prenese tudi svojo (prav tako nedosegljivo) Damo, kar mu omogoči, da se z njo združi (v fikciji doseže nedosegljivo).

4. 3. RENATO BARETIĆ: OSMI POVERJENIK (2003)

*"Zadnjič sem sredi Ljubljane srečal gručo politikov,
ne bom povedal katere barve, videl in slišal sem jih,
kako so kazali name in se norčevali,
glej, tam gre slovenski nacionalni interes."*

Dr. France Bučar v intervjuju za Večer, 9. 8. 2008

Hommáge dr. Francetu Bučarju (1923-2015)

Renato Baretić (roj. 1963) je predstavnik sodobnega hrvaškega književnega mladega vala; skupine perspektivnih, družbeno-kritičnih in satiričnih piscev, kritikov hrvaške družbeno-politične scene, kamor bi lahko uvrstili tudi Anteja Tomića, Zorana Ferića, Borisa Dežulovića.

Zaslovel je s zbirko poezije Riječi iz džepova (1998), po petih letih premora pa je izdal roman Osmi poverjenik (2003), za katerega je v letu izida prejel vse hrvaške literarne nagrade. Njegovo dela obsega še zbirko pesmi Kome ćemo slati razglednice (2005) ter romana Pričaj mi o njoj (2006) in Hotel Grand (2008). Je scenarist ter kolumnist Nacionala in Slobodne Dalmacije.

Perspektivnega mladega politika Sinišo Mesnjaka zaradi afere z mamili, v katero ga vplete konkurenčna politična stranka, vodstvo vladajoče stranke kazensko pošlje na najbolj oddaljeni naseljeni hrvaški otok Trečić. Tam naj bi kot poverjenik vlade (že osmi po vrsti) organiziral volitve in legalno lokalno oblast. Kar se zdi kot lahka naloga, se izkaže prav nasprotno. Trečić namreč ni običajen jadranski otok. Tudi Siniša kot njegovih sedem predhodnikov, ki so z otoka zbežali ali zblazneli, naleti na odpor tamkajšnjih prebivalcev.

Otok ne premore redne ladijske povezave s celino oz. najbližjim otokom Drugićem, vodovoda, signala mobilne telefonije ali interneta. Ima dve cerkvi, vendar nima župnika.

Izkaže se, da so prebivalci Trečića zdomci iz Avstralije ali njihovi potomci; govorijo pa mešanico avstralske angliččine in italijaniziranega čakavskega narečja (značilnega za dalmatinske otoke). Pri seznanjanju z otokom in jezikom, ki ga sprva ne more razumeti,

mu pomaga dobrodušni domorodec Tonino. Ta najprej »prevzame« vlogo Petka (Robinzon Crusoe), sčasoma pa postane Sinišin najboljši prijatelj in zaveznik v njegovem boju z otoško družbo, samozadostno in zaverovano v svoj lastni, od »civilizacije« ločen, svet.

Siniša poleg starcev in stark, povratnikov iz Avstralije, na otoku sreča kup bizarnih, a simpatičnih oseb, »kot da so pobegnile iz mrzlega Cicelyja, site Severnih obzorij, na Mediteran« (Lakotar 2006, 238): sedmi vladni poverjenik in profesor matematike Domagoj Brkljačić je postal svetilničar in se pogloblja v algebro; Selim in Zehra (nekdanja porno igralka) - bosanski par, ki beži pred organi pregona, aboridžinska zdraviteljica Muona, italijanski mafijci ...

Čeprav v začetku meni, da je otok čudovit, »le prebivalce je treba izseliti« (Baretić 2006, 49), se Siniša novemu načinu življenja popolnoma prilagodi in vživi v otoško »idilo« (kjer pokojnine prihajajo iz Avstralije, blago nabavljajo italijanski švercerji), ki jo Baretić preseka z bizarnimi epizodami trećićanskih navad (kot je abortiranje jagenjčkov za božično kosilo). Sicer šaljiva, satirična zgodba, poln kletvic, se s tragično smrtjo Siniševega Sancha Panse, Tonina, obrne v osebno dramo in zazveni v povsem drugem tonu. Zaključek romana ostaja odprt z (anti)junakom Sinišo na otoku in dozdeva se, da bo tam tudi ostal.

Otok Trećić je izmišljen otok na hrvaškem Jadranu; je najbolj oddaljen od kopnega, »bogu za hrbtom«, kar ponazarja dejstvo, da se do njega pride preko otokov Prvić in Drugić. Je popolno nasprotje zagrebškega urbanega okolja, od koder prihaja glavni akter Siniša. Na njem ni medijev, ni lepotic, hitrih avtomobilov, ničesar od tega, po čemer hrepeni sodobno življenje. »Življenje je vendarle drugje« (Lokotar 2006, 239). V tem smislu je **otok metafora za izolacijo, za odmaknjenost od urbanega okolja**. Ali kot zapiše Mira Bićanić (2003), roman obravnava najobčutljivejše točke sodobnega urbanega človeka. »Z njegovim junakom se je lahko poistovetiti, saj smo tako kot on vsi ujetniki čustvenega avtizma, milje daleč od lastnega srca.«

Kljub izoliranosti od celine pa je Trećić preko morja (tihotapske poti) povezan s svetom in se tako paradoksalno kaže kot **odprt prostor**.

Otok je tudi prostor osebnostne in duhovne spremembe: Sinišev odpor in zoprnost do vsega otoškega preide v razumevanje, empatijo in simpatijo (Lokotar 2006, 238); otok kot najhujša kazen in pokora se spremeni v edini kraj, kjer je možno živeti avtentično. Za Sinišo kot prišleka je otok torej umik od urbanega (pokvarjenega) sveta, na katerem doživi tudi notranjo preobrazbo; medtem ko se za zdomce, ki se vrnejo iz Avstralije, Trečić »spremeni v svojevrsten dom za starejše občane, edini na svetu, katerega varovanci se lahko, točno tako, kot staranje narekuje, vrnejo v otroštvo.«(Baretić 2007, 137). Pomen **otoka v tem smislu nosi časovno komponento – vrnitev v otroštvo, preteklost.**

Na metaforo duhovne spremembe lahko navežemo tudi pojmovanje Trečića **kot alternative (v smislu elementov new agea)**: zdravljenje z naravno medicino, holistično pojmovanje sveta (vloga videnj in sanj), pogovor z Bogom brez posrednikov.

Mogoče najmočnejši pomen Baretićevega Trečića (Trečić se kot metafora v pomenu antipoda pokvarjene hrvaške politične scene pojavlja v kar nekaj kolumnah in komentarjih) pa je **v njegovi antipolitičnosti**, idealizaciji življenja z odmikom od politike. Prebivalci Trečića odklanjajo izvedbo volitev in vzpostavitev lokalne oblasti – svoje življenje uspešno organizirajo brez teh družbeno-političnih pritiskov. Kot pravi Pavičić (2010), se za zgodbo o duhovitem regionalizmu skriva pretresljiva poanta: »*ta država je tako smrdeča, nevzdržna in gnila, da je še mrtvi otok sredi morja boljši od njenega svetlega glamuroznega središča*«. Iz tega razloga naj bi bil roman tako dobro sprejet pri hrvaškem bralstvu: ponudil jim je sanje o varnem prostoru, ki ga korupcija in neokapitalizem še nista pokvarila.

4. 4. ALDOUS HUXLEY: OTOK (1962)

*Africa is sleepy people
Russia has its horsemen
Spent some nights in old Kyoto
Sleeping on the matted ground
Cyprus is my island
When the going's rough
I would love to find you
Somewhere in a place like that*

David Bowie: Move On (1979)

Hommáge Davidu Bowieju (1947-2016)

Angleški pisatelj, pesnik, scenarist, kritik in filozof Aldous Leonard Huxley (1894-1963) je zaslovel predvsem z antiutopičnim romanom Krasni novi svet (Brave New World, 1932), v katerem je opisal družbo prihodnosti kot razredno družbo, ki jo totalitarna oblast kot tako vzdržuje z ustvarjanjem umetnih potreb in njihovim instantnim zadovoljevanjem. Njegovi drugi romani so še Crome Yellow (1921), Groteskni ples (Antic Hay, 1923), Those Barren Leaves (1925), Kontrapunkt življenja (Point Counter Point, 1928), Eyeless in Gaza (1936), After Many a Summer Dies the Swan (1939), Time Must Have a Stop (1944), Ape and Essence (1948), The Genius and the Goddess (1955) in utopični roman, antipod Krasnega novega sveta, Island (1962).

Zgodbo pripoveduje William Asquith »Will« Farnaby, angleški novinar in lobist naftnega barona lorda Josepha »Joe« Aldehyda, ki mu pod pretvezo brodoloma uspe priti na prepovedani polinezijski otok, kraljestvo Pala (sicer izmišljen eksotični otok naj bi se nahajal med Indijo in jugovzhodno Azijo). Tam naj bi prepričal kraljico Rani, da lordu Aldehydu proda pravice do črpanja nafte na otoku. Ranjenega oskrbijo v hiši dr. Roberta MacPhaila: njegova svakinja Susila ga ozdravi s hipnoterapijo. Na otoku sreča mladeniča Murugana Mailendro, ki ga je spoznal pred nedavnim v pogovoru s polkovnikom Dipo (vojaškim dikatorjem sosednje države Rendang-Lobo), ki si prav tako prizadeva dokopati se do naftnega bogastva na Pali.

Izkaže se, da je Murugan sin kraljice Rani, od katere bo v prihodnjih dneh prevzel vladarsko žezlo. Rani in Murugan nista odraščala na otoku, zato jima zahodna kultura ni tuja; predvsem bodoči vladar je podvržen materializmu in potrošniškemu pohlepu.

Večina prebivalcev Pale sicer živi mirno in globoko duhovno otoško življenje. Na otoku ni vojske; utopična družba je organizirana modro in kvalitetno, je plod sodelovanja plemenitega starega radže (ki je premogel bogato znanje vzhodne, budistične filozofije in duhovnosti) in britanskega znanstvenika dr. Andrew MacPhaila (deda dr. Roberta), ki se je odpovedal tradicionalističnim dogmam svoje kulture, prispeval pa moderne znanstvene dosežke zahodnega sveta. Iz navdušenja nad možnostjo izmenjave različnih spoznanj in znanj se odločita ustvariti družbo na podlagi najboljših idej vzhodne in zahodne kulture.

Med drugim razvijeta model odprte družine, sistem medsebojnih posvojitvev otrok in skupne vzgoje: otrok lahko svobodno izbira socialne starše, živi v več družinskih skupnostih – glede na trenutne potrebe. Obiskuje svoje vrstnike in prijatelje ter njihove starše in se z njimi posvetuje o zadevah, pri katerih mu njegovi biološki starši ne bi znali pomagati. Tako so vsi starši na voljo vsem otrokom, zato je vzgojni in izobraževalni proces kvalitetnejši (kot bi bil, če bi ga »izvajala« samo biološka starša).

Prebivalci otoka redno prakticirajo tehnike za razvoj zavesti oz. duhovne vaje (molitve in verski obredi, meditacija, joga ljubezni in joga dela), s čimer dosežejo visoko stopnjo ljubezni, tolerance, razumevanja, sočutja in sodelovanja ter hkrati pridobijo delovne navade. Preko dela spoznavajo ustroj lastne družbe, da se lahko odločijo za področje, kjer se počutijo najboljše, lahko pa tudi vse življenje menjujejo poklic, saj je cilj palse družbe human in duhoven posameznik, ne pa ustvarjanje materialnega dobička.

Uživajo neke vrste drogo (moksha), ki jim omogoča vpogled v njihovo resnično naravo, ki naj bi bila čista sreča in blaženost. V začetku take duhovne izlete vodijo učitelji, ki učencem pomagajo integrirati nova spoznanja in izkušnje. To jih dela bogatejše, odprtejšo, strpnejšo, sočutnejšo, fleksibilnejšo, modrejšo, inteligentnejšo in kreativnejšo. V palaški družbi je vzgojni proces najpomembnejši, sledi razvijanje različnih sposobnosti in veščin (pomembnih za družbene dejavnosti ter za dobro psihično in fizično stanje posameznika), šele nato sledi izobraževanje. Otrokom se glede na afinitete in sposobnosti prilagajajo programi in določajo učitelji.

Takšen vzgojno-izobraževalni sistem omogoča, da prebivalci uživajo predvsem v duhovnih vrednotah, usmerja pa jih tudi v prefinjeno uživanje materialnih vidikov življenja: npr. s počasnim uživanjem hrane v tišini in z zaprtimi očmi se zavedajo

posameznih okusov in tako bolj uživajo v hrani. Ker nimajo potrebe po kopičenju materialnih dobrin, palaška družba ne pozna zavisti, nepoštenosti, izdajstva, sebičnosti, tatvin in krivic. Prebivalci otoka uživajo v lastnih sposobnostih dojemanja lepot in radosti življenja: opazovanje narave, uživanje v umetnosti, poslušanje glasbe, pisanje poezije; pa tudi subtilno uživanje v jedeh in v telesni ljubezni ter v bližini, sočutju in solidarnosti do soljudi, živali in rastlin. Vse to kulminira do najglobljih spoznanj o sebi kot stanju čiste zavesti in svetlobe, neopisljive sreče, veselja do obstoja in ustvarjanja, do Boga ... Prebivalci so se z resničnostjo trenutka, ki ga živijo, tako intimno povezani, da so tamkajšnje indijske kose naučili, da zavreščijo: »Pozor!« in »Karuna (Sočutje)!«, da bi jih le-to stalno opozarjalo, naj ostanejo sočutni in osredotočeni na »tukaj in zdaj«.

Vladarica otoka Rani se palaških vrednot in kulture sramuje ter želi družbo reformirati, *»ker ni prav, da se Pala razlikuje od drugega sveta ... in ni pravično hvalisati se s svojo srečo pred bedo celotnega človeštva ... to je napad na ostalo človeštvo. To je celo neke vrste napad na Boga.«* (Huxley 1983, 22). Ker Palačani verjamejo le v Hipnotizem, Panteizem in Svobodno Ljubezen, jih je potrebno onesrečiti, v bedi in trpljenju izenačiti z ostalim človeštvom in nato se jim bo vera v Boga povrnila (1983, 22–23).

Farnaby, še vedno zagrizen lobist, Rani prepriča, da ji bo pri preganjanju blasfemije z otoka pomagal Aldehyde in njegov denar. Med okrevanjem pa se Farnaby seznanja s palaško filozofijo, zgodovino, duhovnostjo, vzgojno-izobraževalnim sistemom itd. Poveže se s Susilo, ki mu pomaga pri razrešitvi in prebolevanju njegove težke preteklosti. Tako počasi doživlja preobrazbo od brezobzirnega naftnega lobista do človeka, ki začinja z empatijo dojemati palaško kulturo in njegove prebivalce ter njihovo filozofijo življenja ...

Na otoku se medtem vsi zavedajo, da jih bo napadel diktator sosednjega Rendanga; vendar ne ukrenejo ničesar, saj so pacifistična družba. Ko Farnaby prejme Ranijin ukaz, naj se z njo sreča, ga zavrne in se odloči upreti Aldehydu in Dipu, ki si želita polastiti se otoka.

»Iniciacijo« v palaško družbo doživi, ko ga Susila uvede v svet lokalne droge moksha in ga uči, da vidi lepoto v vseh stvareh. Ob jutru zaslišita streljanje in zagledata kolono vojaških vozil; slišita glas bodočega vladarja Murugana, ki prebivalce poziva, naj ostanejo mirni in sprejmejo okupacijske sile, ter razglasi ustanovitev novega kraljestva

Rendang in Pala, v katerem bo sam kralj, polkovnik Dipa pa premier. Vojaki ustrelijo v hišo dr. Roberta, Susilo preplavi groza in veliki indijski kos še zadnjič zakliče: »Pozor!«*»Delo stotih let je uničeno v eni sami noči. A vendarle ostaja dejstvo – dejstvo, da ima vsako trpljenje svoj konec, kot tudi dejstvo, da trpljenje obstaja«* (Huxley 1983, 108).

V primeru Huxleyjevega utopičnega romana otok v celotni zgodbi konotira kot **metafora za idealno družbo**, v kateri posamezniki živijo v sreči in slogi - na podlagi skrbno načrtovanega družbenega ustroja, ki je rezultat sinteze najboljših idej zahodne in vzhodne kulture, zmerne modernizacije in selektivne uporabe znanstvenih in tehnoloških dosežkov zahodne družbe, pa tudi duhovne oskrbe in posameznikove notranje rasti s pomočjo psihotropnih sredstev.

V tem smislu je otok **prostor družbene kritike** modernizacije, sebičnega kapitalističnega sistema, zahodne kulture in lahko predstavlja navdih za načrtovanje kvalitetnejšega bivanja človeške družbe na Zemlji. Huxleyjev otok je vodič z navodili za vzpostavitev pogojev, ki bi omogočili kolektivno re-educacijo in kvalitetno evolucijo človeške družbe. *»Je new age pred new age-om; v l. 1968 je doživel milijonske ponatise.«* (Garret Izzo 2015).

Otok kot geografsko izoliran prostor je pogoj za oblikovanje in preživetje idealne družbe:

Takrat (op. čas vzpostavitve idealne družbe) Pala še ni bila vrisana na zemljevide. Namen, da iz nje naredijo oazo svobode in sreče, je imel smisel. Idealna družba se lahko obdrži le, dokler ostane brez stikov z ostalim svetom ... nato se je svet spremenil ... množična proizvodnja, množični pogoji, povsod množica – vse več in več ljudi v vse večjih in večjih revnih mestnih četrtih ... Leta 1930 je lahko vsak ... spoznal, da za tri četrtine človeške vrste svoboda in sreča ne prideta v poštev. Danes, po 30-ih letih, ju sploh ni več. Medtem pa se je zunanji svet približeval temu malemu otoku svobode in sreče. Približeval se je vztrajno in neizprosno, prihajal je vse bliže in bliže. Kar je bilo nekoč sposobno, da se obdrži, danes tega ni več sposobno. (Huxley 1983, 22).

Omeniti velja podobnost z Ecovim konceptom resničnosti in fikcije v Otoku prejšnjega dne - tudi v Huxleyevem Otoku **fikcija predstavlja »duhovno svobodo«**: da se prebivalci otoka zaradi fizične izolacije ne počutijo ujetniki, se tvorca idealne družbe, stari radža in dr. Robertson, odločita uvesti dvojezično angleško-palaško kulturo:

Pala bo ostal prepovedan otok ..., ker so misijonarji, plantažniki in trgovci preveč nevarni, da bi se jim dovolil prihod. Medtem ko se tujim uničevalnim elementom ne sme dovoliti vstopa, je potrebno domorodcem na nek način pomagati, da otok zapustijo – če ne telesno, pa vsaj duhovno. Vendar pa je njihov jezik in arhaična brahmanska abeceda ječa brez okna. Iz njega ni mogoče pobegniti, ne omogoča pogled na svet, dokler se ne naučijo angleščine in latinice. (1983, 51).

4. 5. ALEŠ DEBELJAK: BALKANSKA BRV – ESEJI O KNJIŽEVNOSTI »JUGOSLOVANSKE ATLANTIDE« (2010)

*Naj bo: naj tvoja ušesa zaenkrat še ne slišijo prhutanja kavk,
ki žlebove stražnih stolpov prekrivajo kot sad neba. Zdaj tiho
gnije. Naj korak ti meri neizčrpno dno v sprejemnici akademije:
tu sapa odposlancev iz daljnih ambasad vzgaja nek stari sen.*

*Sen o pokrajinah brez konca, kjer isto ime izgovarjajo z istim
strahom. Naj otrdi ti slina v kristal. Naj se ti roka nikogar ne
dotika nežno. Naj prerokujejo prihodnost ti junaki, ki so ilirske
hribe prekoračili in na bregu toplega morja legli v sipine. Sami,*

*neizbežno. Naj plima za trenutek pljusne čez slavne razvaline,
ki so vojske jih pustile za seboj. Naj smrtno resno poveljniki
poslušajo ukaz spomina, ki gosti se kakor vosek. Z njim boš*

*zapečatil dediščino bolečine, ki zlagoma narašča v zbranih delih
kraljevskih pesnikov. Proti obalam razdeljenega otoka bežijo s
tabo. Prepozno bo, ko pod surovo zvezdo upognil boš koleno.*

*Aleš Debeljak: Gospodar solz
(Iz zbirke Mesto in otrok, 1996)*

Hommage Alešu Debeljaku (1961-2016)

Zbirka esejev Aleša Debeljaka z osebno noto Balkanska brv (2010) v podnaslovu Eseji o književnosti »jugoslovanske Atlantide« uvaja **metaforo potopljenega otoka, izgubljene civilizacije.**

Knjiga je kolaž literarno-kritičnih premislekov o izbranih in za avtorja relevantnih književnikih s področja nekdanje skupne države ter Debeljakovih anekdot, reminiscenc in osebnih spominov na mladost in prijateljstvo z obravnavanimi avtorji (Boštjan Seliškar, David Albahari, Miloš Crnjanski, Danilo Kiš, Charles Simic, Muharem Bazdulj, Aleksandar Hemon in Igor Štiks). Eseji, v katerih Debeljak izbrane avtorje zasidra z nanizom zgodovinskih dogodkov »tistega« leta, njihovimi posvetili, lastnimi in njihovimi verzi, premisleki o književnem ustvarjanju nasploh in v okviru jugoslovanskega kulturnega prostora, delujejo kot neke vrste postmodernističen palimpsest. Kot pravi sam: »... sem knjigo napisal kot mešanico osebne in kulturne zgodovine, v kateri so nekateri od predstavljenih pisateljev moji prijatelji, hkrati pa so

vsi, nekateri zelo opazno, prestopili zid, s katerim so meje mojega jezika že tudi meje mojega sveta.» (Rugelj 2011).

Čeprav je, kar zadeva omembo metafore otoka – v tem primeru izgubljenega otoka Atlantide – najbolj pomenljiv Prolog, pa besedilo celotnega dela aludira na izgubljen nekdanji skupni jugoslovanski kulturni prostor, na jugoslovansko književno Atlantido.

Metafora Atlantide kot izgubljene otoške civilizacije izhaja iz grške mitologije, ki naj bi jo uničila naravna katastrofa. Omenja jo Platon v delih Timaj (ok. 360 pr. n. št.) in Kritias (ok. 418 pr. n. št.), vendar o njenem dejanskem obstoju ni dokazov. Po nekaterih domnevah bi lahko Atlantida že pri Platonu figurirala le kot metafora za idealno obliko vladavine. Vprašanje obstoja Atlantide buri duhove še danes: med pustolovci in arheologi je odprto vprašanje lokacije; medtem pa se kot priljubljena tematika ali kot metafora uporablja tudi v književnih delih – tako v antični kot moderni literaturi¹⁰.

Metaforo Atlantide uporablja Debeljak za **potopljeni svet, deželo, izgubljeno civilizacijo** – v njegovem primeru jugoslovanskega kulturnega in duhovnega prostora: *»Zakaj pišem o književnosti in pisateljih iz potopljene dežele? Prvič, ker sem v tej deželi preživel večino svojega življenja. Drugič, ker je bil to prostor srečnega otroštva. Trejnič, ker mi daje pobudo za premislek o ustroju sedanje Evrope. Četrtrič, ker slovenski 'vstop v Evropo' pomeni le temno stran 'izstopa z Balkana'. Petič, ker živim v svetu, ki me ne zanima, zavezan izgubljeni stvari, ki predstavlja moj dom.» (Debeljak 2010, 10).*

Hkrati pa – kot vidimo - pomeni Atlantida zanj **tudi hrepenenje in nostalgijo po preteklosti, temelj za premislek o prihodnosti, referenčno točko za vzpostavitev novih razmerij** (Balkan-Evropa).

Za Debeljaka je izgubljeni otok povezan s **skupnim kulturnim prostorom, ki ga hkrati zaznamujejo raznolikosti in podobnosti**, vendar je prav zaradi tega njemu lasten: *»... Vendar sem šele pri Danilu Kišu, jugoslovanskem pisatelju par excellence, našel odločilne spodbude za kozmopolitsko držo. Pri pisateljih »jugoslovanske*

¹⁰ Več o mitu o Atlantidi je dostopno na: http://www.atlantia.de/atlantis_english/legend/atlantis_inhalt.htm

Atlantide« sem odkrival podobne trajne izzive in hipne radosti v mnogoglasju.»
(Debeljak 2010, 23).

Zato čuti dolžnost, da k temu viru ustvarjalnih navdihov v formativnih letih dodaja svoja osebna doživljanja pri spoznavanju ter iskanju podob in orisov te civilizacije in njene zapuščine:

Podobo neke posebne, potopljene in skrivnostne civilizacije je natančno prikazal Zdenko Lesić že v naslovu antologije, ki jo je leta 1995 objavil Central European University Press Book iz Budimpešte - Children of Atlantis: Voices from the Former Yugoslavia¹¹. Pozno, nikoli prepozno dodajam svoj glas. Z listanjem knjig in skiciranjem življenjepisov sem skušal postaviti osebno brv preko brezna, ki danes ločuje predstavne in doživljajske okvire evropske Slovenije od balkanskih naslednic Jugoslavije. (Debeljak 2010, 24).

Otroci »jugoslovanske Atlantide« so torej ljudje: »... ki so duhovno in čustveno ponotranjili mnogokulturni prostor med Triglavom in Vardarjem, med Donavo in Jadrantom, ne glede na to, kam so jih odnesle vihre vojne in usodna naključja zgodovine.« (Rugelj 2011).

In kaj je od nje ostalo: »Dobili smo veliko poplavo in uničenje civilizacije, v kateri smo preživeli mladost.« (Debeljak 2010, 69). »Razkosane domovine in razseljene osebe, brazde na licih ljudi in globoki hudourniki zgodovine, odtujenost praznih sob in lomljivost upanja: vse, kar je ostalo od »jugoslovanske Atlantide« ...« (Debeljak 2010, 83).

Omeniti velja Debeljakov pesniški in bogato metaforičen opis »jugoslovanske Atlantide« (ki spominja na nizanje prispevkov v Ecovem romanu Otok prejšnjega dne):

¹¹ Gre za odlomke iz esejev študentov iz nekdanje Jugoslavije, ki so pred vojnami, nacionalizmi, etničnim čiščenjem ... pobegnili v tujino in tam nadaljevali s študijem. V njih pišejo o tem, zakaj so zapustili domovino, družine itd. – delo razkriva podobo celotne generacije, izkoreninjene iz svojega okolja (Lesić, Zdenko. 1995. *Children of Atlantis: Voices from the Former Yugoslavia*. Budimpešta: Central European University Press Book.)

Svet se ni začel z nami. Ne morem sprejeti življenja v »večnem zdaj«. Mnogo raje – ena, dve, tri! – se zavrtim okrog svoje osi. Povej mi, česa se spominjaš, in povem ti, kdo si! Kdo sem? Član velike družine sem, otrok »jugoslovanske Atlantide«, ki sestavlja koščke za portret izginule civilizacije: vogal zagrebške Trešnjevke v Seattlu in šank sarajevskega bifeja Mudrac v Washingtonu D.C., skodelica iz zemunske kavarne v Calgaryju in odsevi Ljubljani pod mostovi čez amsterdamske kanale, mehka pobočja Fruške gore v črnem getu Chicaga in svetloba sonca, ki zaide nad Šibenikom, huškne čez podnožje Eifflovega stolpa, nato pa ponikne v razpoko med pričevanjem in vizijo. (Debeljak 2010, 26).

Podobno, kot se je Baretičev Trečić v publicistiki začel pojavljati v svojem osnovnem metaforičnem pomenu, je tudi Debeljakovo »jugoslovansko Atlantido« mogoče najti kot metaforo v besedilih drugih avtorjev. V Debeljakovem pomenu **kot obljubljeni deželo**, npr. v dopisovanju med Miljenkom Jergovićem in Goranom Vojnovićem:

Velikokrat tako premišlujem, da imamo vsi mi svoje obljubljene dežele, po katerih hrepenimo skupaj s pripadniki svojega ljudstva, neimenovanega ljudstva Ljudi, nam dragih in bližnjih, po svetu razseljenih in razbežanih, s katerimi delimo več, kot si delimo z onimi, s katerimi se vsakodnevno srečujemo. Sarajevo je zame ime ene takšnih obljubljenih dežel in prav tako Jugoslavija. Jugoslovanska Atlantida, bi temu rekel Aleš Debeljak. (Jergović 2012).

Boris Jež pa jo v (zunanjepolitičnem) komentarju o nemoči Zahoda glede upravljanja z begunsko krizo uporabi kot metaforo za morebitni potop Evrope ali civilizacije, kot jo poznamo, in smo ga (potop) že enkrat doživeli s propadom nekdanje Jugoslavije, »jugoslovanske Atlantide«. (Jež 2016).

5 SKLEP

*Otok kot metafora je kozmični pojem.
Lahko je padli meteorit ali ohlajena lava,
hkrati pa postana kal, ovčja lobanja, kamnita škarpa.
Otok ima svojo geometrijo kozmičnih razmerij. Je pred in za časom.
V resnici je otok v času trdna, fiksirana točka, ki se izmuzlja.
Je kozmična krogla, potopljena v morje.
V vesoljskih razmerjih je osamljena točka na dnu neke galaksije.
Na njem je vse brezčasno.*

Andriana Škunca (2003)

Za ugotovitev večpomenskosti oz. metafore otoka sem najprej obnovila teoretične koncepte, povezane s proučevanjem metafore. Ali je za uspešno analizo besedil in odkrivanje pomenov otoka bistveno, da se zavržno opredelimo do različnih teoretičnih izhodišč, si ne bi upala trditi. Ob analizi besedil se je pokazalo, da je nekatera mogoče dobro obdelati iz kognitivnih teoretskih izhodišč, druga pa bi z morebitnim »razkosavanjem« na posamezne trditve izgubila na pomenskosti.

Kot sem pokazala v 3. poglavju *Kaj je otok?* je metafora otoka pogosto uporabljena v različnih diskurzih: literarnem in znanstvenem ter v vsakdanjem, pogovornem jeziku. Prav tako v tem poglavju lahko ugotovimo, da metafora otoka zaobjema širok pojmovni diapazon; od pozitivnih do negativnih konotacij – že prvi analizirani primer, pesem **Kajetana Koviča Južni otok (1976)**, pa to nazorno dokazuje: s pomočjo negativnih in pozitivnih metafor otoka se sprehaja med pesimizmom in upanjem, med nejevero in vero v obstoj otoka, ki ga – pod črto – dojamemo v eksistencialističnem smislu kot **ideal, idealen svet, kraj harmonije in čistega bivanja; pa tudi kot hrepenenje po njem in upanje, kot smisel človeškega bivanja**. Tako v tem besedilu lahko potrdimo prvo, drugo in tretjo izhodiščno hipotezo.

Ecov roman Otok prejšnjega dne (1994) je metaforično in strukturno tako bogat, da od bralca zahteva polno pozornost in hkrati vsaj osnovno poznavanje dilem srednjeveške znanosti in kozmologije. Skozi roman nas vodi **pojmovanje otoka kot nedosegljivega v času (v smislu časovnih pasov) in prostoru**. Metafora otoka kot nedosegljivega se v zgodbi razvija; najprej avtor oz. glavni akter nedosegljivost pripiše tudi ladji in svoji ljubezni, nato ga natančneje opredeli kot **nedosegljivo bližino**,

kasneje pa ga **popolnoma poosebi s svojo Damo** in z obema stopa v enak odnos oz. razmerje: spoštovanje, ohranjanje deviškosti, nedotakljivosti. V tem smislu je otok (tudi) metafora **za hrepenenje**, ki pa mu – kot prizorišče fikcije, nedosegljivega - »omogoči« uresničitev prav tega, po čemer hrepeni. V tem smislu se metafora otoka sklada s tretjo in četrto izhodiščno hipotezo.

Dodatno pa lahko iz Otoka prejšnjega dne razberemo »**antropološko**« **pojmovanje otoka kot nekaj drugačnega, kot drugo kulturo**. Pojavi se tudi metafora **otoka kot dežele smrti**.

Otok Trečić v **Osmem poverjeniku (2003) Renata Baretića** pomeni **izolacijo, odmaknjenost od urbanega okolja**, hkrati pa **prostor osebnostne in duhovne spremembe** (peta hipoteza). Kaže se kot edini možen smiselni svet oz. način življenja. Mogoče najmočnejši pomen Baretićevega Trečića oz. otoka pa je, sicer povezan z metaforo odmika od »pokvarjene« urbanosti, **antipolitičnost** - idealizacija življenja z odklikom od politike. Tezo potrjuje dejstvo, da se je Trečić začel uporabljati v hrvaški publicistiki, v kolumnah in komentarjih, kot metafora, antipod korupciji vladajočih elit.

V tem smislu otok zadobi družbenokritično ost; ki je še močnejše izražena v **Otoku Aldousa Huxleyja (1962)** – otok predstavlja **utopično idealno družbo** (druga hipoteza) in z njenim uničenjem tudi **družbeno kritiko** modernizacije, sebičnega kapitalističnega sistema in zahodne kulture.

Metaforo potopljenega otoka – jugoslovanske Atlantide – Debeljak uporabi za **nekdanji skupni kulturni in duhovni prostor**, ki je s svojo raznolikostjo služil kot vir inspiracije generacijam ustvarjalcev na tem prostoru; v tem smislu potopljeni otok predstavlja **hrepenenje in nostalgijo po preteklosti**, pa tudi **temelj za premislek o prihodnosti in referenčno točko za vzpostavitev novih razmerij** (Balkan-Evropa).

Umestno je omeniti še nekatere attribute (metafore) otoka, ki so bili v delu nenamenoma, zgolj zaradi selekcije primerov analize, zapostavljeni ali premalo poudarjeni:

Meje so pri otoku, »*simbolu večne borbe med kopnim in morjem*« (King 1993 v Podgorelec in Klempić Bogadi 2013, 11), od vseh geografskih pojavov najbolj in najlažje definirane. Zaradi jasne meje od morja in kopnega je mogoče otoke obravnavati kot izolirane entitete, kot »*laboratorije za raziskovanje kulturnih procesov*« (Vayda in

Rappaport 1963; Evans 1973 v Podgorelec in Klempić Bogadi 2013, 11) ali »prostorske laboratorije« (King 1999 v Podgorelec in Klempić Bogadi 2013, 11).

Izolirane otoške skupnosti ostajajo »drugačne« od celinskih, kjer so meje določene umetno. Zato je umestno, da je v **antropologiji otokov** analiza otoške skupnosti bistveno določena z raziskavo odnosov otočanov do priseljencev (in do turistov); ki se tudi – v razmerju do priseljencev, ki že več let bivajo med njimi, definirajo kot drugačni, kot avtentični otočani. In *vice versa*: priseljenci, neotočani (tisti, ki so se na otok priselili iz različnih razlogov in na njem nimajo sorodstvene mreže) svojo drugačnost čutijo in se s strani otočanov počutijo nesprejeti (Podgorelec in Klempić Bogadi 2013).

Drugačnost (osnovno razmerje za vzpostavljanje identitete mi – drugi) je tako v primeru otoka močnejše izražen atribut kot v primeru »celinske družbe«. Hkrati se ta drugačnost izraža v razmerju otok – kopno: otočani se počutijo drugačne, in celinci jih dojemajo kot drugačne ...

V tem smislu lahko razumemo aktualne razmere okoli brexita in unikatni položaj Velike Britanije oz. Otoka v razmerju do preostale celinske Evrope – z že izvorno posebnim položajem znotraj Evropske unije (ohranitev denarne enote, neodprava nadzora na notranjih mejah oz. neuveljavitev Schengenskega sporazuma o prostem gibanju). Poseben status si je Otok želel še okrepiti z izpogajanimi izjemami (omejitev socialnih pravic nebritanskih delavcev na Otoku, odnos med članicami z evrom in brez njega, suverenost držav in konkurenčnost), ki so bile predmet referendumoma 23. junija 2016 o nadaljnjem članstvu v Evropski uniji. Toda tudi nove predvidene izjeme niso prepričale evroskeptikov in Velika Britanija je po 43 letih članstva na poti odhoda iz Evropske unije.

Z **mejami** in **izolacijo** so povezani tudi nekateri drugi znani in aktualni primeri otokov. Otoka Alcatraz in Goli sta v preteklosti veljala kot maksimalno varovana in izolirana prostora – prvi kot zapor, drugi kot koncentracijsko taborišče – s katerih pobeg ni mogoč. Francija je v 19. in 20. stoletju zapornike deportirala na prisilno delo v Francosko Gvajano oz. na Hudičev otok: tamkajšnje razmere in poskusi pobegov so popisani v avtobiografskem romanu (in kasneje filmu) Henrija Charrièreja Metulj. Otoki so bili poleg za deviantne »primerni« tudi za bolnike z nalezljivimi boleznimi

(gobavci na otoku Spinalonga poleg Krete, na južnokorejskem otoku Kang Sun Bong in havajskem Molokaju) ali s psihičnimi motnjami (majhen otok Poveglia med Benetkami in Lidom).

Danes v naše podobe vsakdanjega življenja prihajajo sredozemski otoki, povezani z begunci in migranti. Lampedusa in Lesbos – otoka kot simbola begunske in migrantske krize **figurirata kot prostor rešitve** na begu preko Sredozemskega morja in pred nesrečno usodo v domovini; za nekatere **pa kot kraj, ki ga nikoli ne dosežejo** (Od leta 2000 do danes je na poti v Evropo utonilo več kot 28.500 ljudi, s čimer je Sredozemlje postalo najnevarnejša meja na svetu¹²). Hkrati pa se lahko otok kaj kmalu izkaže kot ječa, saj so migrantske politike zanje zaprle poti naprej v novo življenje v Evropi.

Za izolacijo seveda ni potreben otok v geografskem pomenu besede: v smislu **političnega prostora** in njegovih meja je bil neke vrste otok npr. Zahodni Berlin kot obzidana geopolitična enklava med leti 1949 in 1990.

Če poskusimo omejiti ali povzeti obravnavane pomene otoka, je to težka naloga. Metafora otoka je raznovrstna in bogata, vseprisotna ter hkrati kontroverzna v svojih pomenih:

- Otok je oddaljen, omejen, je izoliran, pa se hkrati odpira, je odskočna deska v svet in morje.
- Človek je otok (Dolenc), pa to ni (Donne).
- Otok je lahko raj na zemlji (Otok) ali pa pekel (Gospodar muh, Filia ni doma).
- Otok je lahko blizu in daleč, izmuzljiv v času in prostoru (Otok prejšnjega dne, Južni otok).
- Otok je lahko odrešitev (za brodolomca, begunca) in njegova ječa, poguba.

Možen skupni imenovalec, za katerega bi lahko trdili, da pritiče otoku, je njegova drugačnost – bodisi da je v določenem kontekstu izoliran bodisi da ohranja razmerje ali

¹² Več podatkov je dosegljiv na straneh Mednarodne organizacije za begunce (IOM): https://publications.iom.int/system/files/pdf/fataljourneys_countingtheuncounted.pdf in http://missingmigrants.iom.int/sites/default/files/Mediterranean_Update_17_June_2016.pdf

odnose z drugim. Enoznačnost otoka lahko najdemo tudi v njegovem pomenu kot hrepenenje, upanje in nostalgija.

Ne le da vsebuje širok diapazon pomenov; zdi se, da je otok stalno »v gibanju« - metafora otoka se razvija; nove pomenske oblike in odtenki (Trečić, »jugoslovanska Atlantida«) se reproducirajo in reciklirajo v novih kontekstih in besedilih.

Tako bi lahko zaključili, da vsebinski pomen metafore otoka, kljub izjemno številnim in raznovrstnim pomenom, še zdaleč ni zapolnjen; metafora otoka ostaja odprta za nove pomene in kontekste, živi in razvija se naprej ... kot da ne bi vedela, da je otok statična geografska kategorija, točno začrtana z mejo med kopnim in morjem ...

6 LITERATURA

1. Aristoteles. 1982. *Poetika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
2. Baretić, Renato. 2003. *Osmi povjerenik*. Zagreb: AGM.
3. --- 2007. *Osmi poverjenik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
4. Bićanić, Mira. 2003. *Osmi povjerenik - Baretić, Renato*. Dostopno prek: <https://www.vbz.hr/knjiga/baretic-renato-osmi-povjerenik> (9. junij 2016).
5. Będkowska-Kopczyk, Agnieszka. 2004. *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenskem jeziku: kognitivni pristop*. Ljubljana: Študentska založba.
6. Będkowska-Kopczyk, Agnieszka in Tatjana Jamnik. 2003. Razvoj kognitivističnega znanstvenega diskurza na Poljskem in v Sloveniji. *Obdobja* 22: 165–178.
7. Bojetu, Berta. 1990. *Filio ni doma*. Celovec: Wieser.
8. Bratož, Igor. 2016. Bil je velik evropski intelektualec. *Delo*, 20. februar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/kultura/knjiga/umrl-italijanski-pisatelj-umberto-eco.html> (10. junij 2016).
9. Bratož, Silva. 2010. *Metafore našega časa*. Koper: Fakulteta za menedžment.
10. Brnčić, Jadranka. 2013. »Živa« i »mrtva« metafora. *Filozofska istraživanja* 129 (1): 21–36.
11. Bučar, France. 2008. *Glej, tam gre slovenski nacionalni interes*. Dostopno prek: <https://www.sta.si/1308986/bucar-za-vecer-glej-tam-gre-slovenski-nacionalni-interes-9-8> (10. maj 2016).
12. Buss, Mareike in Jörg Jost. 2003. *Rethinking the connection of metaphor and topos*. Dostopno prek: <http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/article/buss-jost.pdf> (7. junij 2016).
13. Čeh, Jožica. 2005. Pogledi na metaforo. *Jezik in slovstvo* 50 (3/4): 75–86.
14. Debeljak, Aleš. 1996. *Mesto in otrok*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
15. --- 2010. *Balkanska brv, Eseji o književnosti »jugoslovanske Atlantide«*. Ljubljana: Študentska založba.
16. Defoe, Daniel. 1988. *Robinson Crusoe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
17. Dokler, Anton in Matej Hriberšek. 2015. *Šolski grško-slovenski slovar*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
18. Dolenc, Mate. 1993a. *Rum in šah*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
19. ---1993b. *Pes z Atlantide*. Ljubljana: Mladika.

20. TV Slovenija, 1. program. 2016. *Kultura ob 22h*. Dostopno prek: <http://4d.rtv slo.si/arhiv/kultura/174408908> (10. junij 2016).
21. Eco, Umberto. 1984. *Postscript to the Name of the Rose*. New York: Harcourt.
22. --- 1989. *Foucault's Pendulum*. London: Martin Secker & Warburg Ltd.
23. --- 2004. *Ime rože*. Ljubljana: Delo.
24. --- 2007. *Otok prejšnjega dne*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
25. Eriksen, Thomas Hylland. 1993. In which sense do cultural islands exist? *Social Anthropology* 1 (1B): 133–147.
26. Garret Izzo, David. 2015. Fifty Years On: Aldous Huxley's Island (1962) Reconsidered. V *Shipwreck and Island Motifs in Literature and the Arts*, ur. Brigitte Le Juez in Olga Springer, 109–119. Leiden, Boston: Brill Rodopi.
27. Golding, William. 1985. *Grabljivec Martin*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
28. --- 2004. *Gospodar muh*. Ljubljana: Delo.
29. Hart, F. Elizabeth. 1995. Cognitive linguistics: the experimental dynamics of metaphor. *Mosaic: a Journal for the Interdisciplinary Study of Literature* (28). Dostopno prek: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-16921135/cognitive-linguistics-the-experiential-dynamics-of> (12. april 2016).
30. Hemingway, Ernest. 2005. *Komu zvoní*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
31. Homerus. 1992. *Odiseja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
32. *Hrvatska enciklopedija 1999-2009*. Dostopno prek: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40344> (1. junij 2016).
33. Huxley, Aldous. 1983. *Otok*. Zagreb: Biblioteka Džepna knjiga.
34. Jergović, Miljenko. 2012. Iz oči v oči: Miljenko Jergović in Goran Vojnović. *Pogledi*, 31. avgust. Dostopno prek: <http://www.pogledi.si/ljudje/miljenko-jergovic-goran-vojnovic> (1. maj 2016).
35. Jež, Boris. 2016. Bodice: Atlantida, moja ljubezen. *Sobotna priloga*, 20. februar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/sobotna/atlantida-moja-ljubezen.html> (1. maj 2016).
36. Kante, Božidar. 1996. *Metafora in kontekst*. Ljubljana: Jutro.
37. ---, ur. 1998. *Kaj je metafora?* Ljubljana: Krtina.
38. Kovič, Kajetan. 1976. *Labrador*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
39. Lakoff, George in Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

40. Leary, Timothy. 2016. *BrainyQuote.com, Xplore Inc.* Dostopno prek: <http://www.brainyquote.com/quotes/quotes/t/timothylea158267.html> (16. julij 2016).
41. Le Juez, Brigitte in Olga Springer, ur. 2015. *Shipwreck and Island Motifs in Literature and the Arts.* Leiden, Boston: Brill Rodopi.
42. Luckmann, Thomas. 2001. Kultura in družbena struktura - ali smisel v družbeni strukturi? *Družboslovne razprave XVIII* (37–38): 85–93.
43. Mollat du Jourdin, Michel. 2004. *Evropa in morje.* Ljubljana: Založba /*cf.
44. Nöth, Winfried. 2004. Metafora. *Republika* 60 (2. zvezek): 61–72.
45. Ordóñez, Marcos. 2009. Santa Blanca Portillo sube a los cielos. *El Pais*, 28. marec. Dostopno prek: http://elpais.com/diario/2009/03/28/babelia/1238198772_850215.html (11. junij 2016).
46. Pankrti. 1980. *Dolgcajt.* Ljubljana: RTV Ljubljana.
47. Pavičić, Jurica. 2010. Bankomat na otoku Trećiću. *Jutranji list*, 9. januar. Dostopno prek: <http://www.jutarnji.hr/arhiva/bankomat-na-otoku-trecicu/2211993/> (9. junij 2016).
48. Pezdirc Bartol, Mateja. 2006. Branje kratke zgodbe v luči recepcijskih teorij. *Obdobja* 23: 637–644.
49. Podgorelec, Sonja in Sanja Klempić Bogadi. 2013. *Gradovi potopili škoje. Promjene u malim otočnim zajednicama.* Zagreb: IMIN.
50. Rugelj, Samo. 2011. Mešanica osebne in kulturne zgodovine (intervju z Alešom Debeljakom). *Bukla* 7 (62–63). Dostopno prek: http://bukla.si/?action=clanki&article_id=1205 (12. junij 2016).
51. Shakespeare, William. 2008. *Vihar.* Ljubljana: Kud France Prešeren Trnovo.
52. *Slovar slovenskega knjižnega jezika.* Dostopno prek: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=metafora&hs=1 (16. julij 2016).
53. Stephanides, Stephanos in Susan Bassnett. 2008. Islands, Literature, and Cultural Translatability. *Transtext(e)s-transcultures- a journal of global cultural studies (Hors série2008 : Poésie et insularité).* Dostopno prek: <http://transtexts.revues.org/212>
54. Stevenson, Robert Louis. 1997. *Otok zakladov.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
55. Swift, Jonathan. 1994. *Gulliverjeva potovanja.* Ljubljana: Karantanija.
56. Škunca, Andriana. 2003. Otok, središče zgusnute samoće. *Nedjeljni Vjestnik*, 17 (5. maj).

57. Verne, Jules. 1982. *Skrivnostni otok*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
58. Vonnegut, Kurt. 1993. *Galapagos*. Maribor: Obzorja.
59. Wittgenstein, Ludwig. 2014. *Filozofske raziskave*. Ljubljana: Krtina.